

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

1. Η ΑΙΓΥΠΤΟΣ

1.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Σ, 2. Σ, 3. Σ, 4. Σ, 5. Σ, 6. Λ, 7. Λ, 8. Σ, 9. Σ, 10. Σ, 11. Λ, 12. Σ, 13. Σ, 14. Σ, 15. Λ, 16. Σ, 17. Σ, 18. Σ, 19. Σ, 20. Σ, 21. Λ, 22. Λ, 23. Σ, 24. Σ, 25. Λ, 26. Σ, 27. Σ, 28. Λ.

1.2. Πολλαπλής επιλογής

29. α, 30. β, 31. β, 32. γ, 33. β, 34. α, 35. α, 36. γ, 37. α, 38. α, 39. γ, 40. α.

1.3. Σύντομης απάντησης

41. Βλ. στις σελ. 22-23 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Η κοινωνία»: *Η συμμετοχή των Αιγυπτίων στην παραγωγική διαδικασία ... και έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην εποχή τους.* – Ανάλογα βλ. και στις σελ. 30-31 του παρόντος βιβλίου.

42. Η πολιτική οργάνωση του αιγυπτιακού κράτους χαρακτηρίζεται θεοκρατική, καθώς από τις αρχές ήδη της 3ης χιλιετίας π.Χ. βασίζονταν στην ιδέα της θεοποίησης του φαραώ. Ο ρόλος της θρησκείας στη ζωή των Αιγυπτίων, όπως άλλωστε και στη ζωή των λαών της Μεσοποταμίας, ήταν καθοριστικός. Πλήθος επιγραφών αναφέρουν τον φαραώ ως θεό, ενώ υπάρχουν και κείμενα που τον αντιμετωπίζουν ως άνθρωπο. Σε καμία περίπτωση, πάντως, δεν μείωναν τη θεϊκή του υπόσταση, δεδομένου ότι οι θεοί παρουσιάζονταν με ανθρώπινες ιδιότητες στους αιγυπτιακούς μύθους.

43. Η διοίκηση στην αρχαία Αίγυπτο είχε ανάγκη από μορφωμένους πολίτες και με ειδικές γνώσεις: οι ιερείς για την κάλυψη των αναγκών ενός θεοκρατικού κράτους, οι ανώτατοι κρατικοί υπάλληλοι και οι γραφείς, που γνώριζαν τη δύσκολη ιερογλυφική γραφή, για τη λειτουργία της κρατικής μηχανής, οι επαγγελματίες στρατιωτικοί για τη διατήρηση και την ανάπτυξη της αυτοκρατορίας συνέβαλλαν όλοι στην καλύτερη οργάνωση και λειτουργία του κράτους.

44. Ο κοπιδής τρόπος ζωής των Αιγυπτίων και οι κακουχίες είχαν δημιουργήσει τη βαθιά πίστη ότι η ζωή συνεχίζεται και μετά τον θάνατο, εάν δεν καταστρεφόταν το σώμα του νεκρού. Εξαιτίας του φόβου αυτού που σφράγισε τον πολιτισμό τους, οι Αιγύπτιοι ταρίχευαν τους νεκρούς και τους έθαβαν σε ταφικά μνημεία μαζί με όλα τα σκεύη που τους ήταν αναγκαία για τη μεταθανάτια ζωή. Η αντίληψη αυτή που ήταν διαδεδομένη σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, συμπεριλαμβανομένου και του φαραώ, οδήγησε αφενός

στην κατασκευή μεγάλων ταφικών μνημείων όπως οι πυραμίδες – και κατ' επέκταση, όπως φαίνεται, στην εξέλιξη των μαθηματικών γνώσεων που ήταν απαραίτητες για τα έργα αυτά – και αφετέρου στην απόκτηση γνώσεων ανατομίας και ιατρικής, στις οποίες συνέβαλε η διαδικασία της ταρίχευσης. Από κείμενα παπύρων που έχουν διασωθεί διαβάζουμε για διαγνώσεις που έκαναν και τρόπους θεραπείας που εφαρμόζαν. Η φήμη των γιατρών της Αιγύπτου ήταν μεγάλη και διαδεδομένη ακόμα και στον ελληνικό κόσμο.

45. Η συμμετοχή των Αιγυπτίων στην παραγωγική διαδικασία συνέβαλε, εκτός των άλλων, στην ανάπτυξη επιστημών όπως η αστρονομία και η γεωμετρία. Πιο συγκεκριμένα, η παρακολούθηση των πλημμυρών του Νείλου και της κίνησης των αστερών έδωσε την ευκαιρία ανάπτυξης εμπειρικών αστρονομικών γνώσεων, όπως είναι η καθιέρωση του ημερολογίου των 365 ημερών, ο χωρισμός του έτους σε μήνες και εβδομάδες αλλά και ο προσδιορισμός της ώρας βάσει της ηλιακής σκιάς. Παράλληλα, η ανάγκη μέτρησης των καλλιεργήσιμων εκτάσεων γης που χάνονταν λόγω των πλημμυρών συνέβαλε στην ανάπτυξη της πρακτικής γεωμετρίας. Φαίνεται, πάντως, ότι οι μαθηματικές γνώσεις ήταν περισσότερο εξελιγμένες, όπως τουλάχιστον μπορούμε να εικάσουμε από την κατασκευή των πυραμίδων.

46. Βλ. στη σελ. 27 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η θρησκεία», τα αποσπάσματα: α) *Από την αρχή της αιγυπτιακής ιστορίας ... η Ίσις, ο Όσιρις και ο Ώρος και β) Ο κοπιδής τρόπος ζωής των Αιγυπτίων ... που τους ήταν αναγκαία για τη μεταθανάτια ζωή.*

47. Η αποκρυπτογράφηση των ιερογλυφικών οφείλεται στον Γάλλο αιγυπτιολόγο J. Champollion (Ζ. Σαμπολιόν), ο οποίος το 1822 διάβασε το κείμενο μιας τριγλώσσης επιγραφής, που ήταν χαραγμένο σε στήλη με ιερογλυφικά, με απλοποιημένα ιερογλυφικά της ελληνιστικής περιόδου και με ελληνικά στοιχεία. Η στήλη της Ροζέτας, όπως είναι γνωστή από το όνομα της πόλης όπου ανακαλύφθηκε, είχε χαραγμένο ένα κείμενο που υμνούσε τον Πτολεμαίο Ε', Βασιλιά της Αιγύπτου.

Με την αποκρυπτογράφηση των ιερογλυφικών, εξάλλου, έγινε δυνατή η ανάγνωση και η μελέτη πλήθους αιγυπτιακών κειμένων, τα περισσότερα από τα οποία μας πληροφορούν για τη δράση και τα κατορθώματα των φαραώ – τα κείμενα λογοτεχνικού περιεχομένου είναι ελάχιστα εξαιτίας

ίσως της δυσκολίας της γραφής, που δεν άφησε το περιθώριο να εκφραστούν γραπτώς πολλοί άνθρωποι: όσα, πάντως, διατηρήθηκαν είναι ποιήματα θρησκευτικού και λυρικού περιεχομένου αλλά και λαϊκές διηγήσεις. Επιπλέον, από κείμενα παπύρων που έχουν διασωθεί πληροφορούμαστε για ιατρικές διαγνώσεις που έκαναν οι Αιγύπτιοι και τρόπους θεραπείας που εφαρμόζαν.

2. Ο ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

2.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Α, 2. Σ, 3. Σ, 4. Σ, 5. Λ, 6. Λ, 7. Σ, 8. Λ, 9. Σ, 10. Λ, 11. Λ, 12. Σ, 13. Σ, 14. Λ, 15. Λ, 16. Σ, 17. Σ, 18. Σ, 19. Σ, 20. Λ.

2.2. Πολλαπλής επιλογής

21. β, 22. α, 23. γ, 24. β, 25. α, 26. γ, 27. γ.

2.3. Εξήγησης ιστορικών όρων

28. Σύμφωνα με τις πινακίδες της γραμμικής Β' γραφής που προέρχονται από το ανάκτορο της Πύλου, ο **άνακτας** (wa-na-ka) ήταν ο ανώτατος άρχοντας, ο ηγεμόνας κάθε κράτους της μυκηναϊκής εποχής και κύριος του ανακτόρου απ' όπου πήγαζε κάθε εξουσία. Υποτελείς σ' αυτόν ήταν όλοι οι τοπικοί άρχοντες, οι διοικητές περιφερειών (οι λααγέτες). Η κύρια σημασία της αρχαίας λέξης *άναξ*, η ετυμολογία της οποίας είναι άγνωστη, φαίνεται ότι είναι αυτή του «προστάτη, σωτήρα». Χαρακτηριστική είναι η χρήση του τύπου στην ομηρική φράση *άναξ άνδρων* («προστάτης, σωτήρας του λαού του»), η οποία αποδίδεται σχεδόν αποκλειστικά στον Αγαμέμνονα.

29. Ο **βασιλεύς** κατά τη μυκηναϊκή εποχή ήταν ο επικεφαλής οποιασδήποτε ομάδας, ακόμα και ο αρχιτεχνίτης μιας ομάδας χαλκοϋργών. Έτσι πρόκειται για τίτλο που στη μυκηναϊκή εποχή ήταν λιγότερο τιμητικός απ' ό,τι σε μεταγενέστερες εποχές, όπως στην ομηρική, όπου ο **βασιλεύς** στην ελληνική γλώσσα δηλώνει τον ανώτατο άρχοντα.

30. Η **γραμμική Β'** είναι η ιδιαίτερη γραφή που χρησιμοποιήθηκε κατά τη μυκηναϊκή εποχή από ειδικευμένους γραφείς στα μυκηναϊκά ανάκτορα και αποκρυπτογραφήθηκε το 1952 από τους Μ. Ventris και J. Chadwick. Το γεγονός αυτό απέδειξε ότι πρόκειται για συλλαβική γραφή, τα γραμμικά σύμβολα της οποίας αποδίδουν μια πρώτη μορφή της ελληνικής γλώσσας, αρχαιότερης από εκείνη των ομηρικών επών.

Η γραφή αυτή ήταν γραμμένη πάνω σε πήλινες πινακίδες που βρέθηκαν στην Πύλο, στην Κνωσό, στις Μυκήνες και

48. Βλ. στις σελ. 29-30 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Οι τέχνες», το απόσπασμα: *Η αρχιτεκτονική, η γλυπτική ... αλλά και πτυχές της καθημερινής ζωής.* – Ανάλογα βλ. και στη σελ. 42 του παρόντος βιβλίου.

στη Θήβα και οι οποίες έχουν βασικά λογιστικό περιεχόμενο –είναι δηλαδή κατάλογοι αντικειμένων και περιουσιακών στοιχείων ηγεμόνων ή εμπόρων της εποχής εκείνης–, περιέχοντας ωστόσο και ονόματα θεών και ανθρώπων που μας είναι γνωστά από τα ομηρικά έπη.

31. Οι **θολωτοί τάφοι** αποτελούν είδος ταφικής κατασκευής της μυκηναϊκής εποχής που έχει χαρακτηριστεί ως το σημαντικότερο επίτευγμα της αρχιτεκτονικής της. Οι τάφοι αυτοί διαμορφώνονταν από έναν θάλαμο εξ ολοκλήρου κτιστό σε σχήμα κυψέλης. Στη μια πλευρά του θαλάμου ανοιγόταν μεγάλη είσοδος με τριγωνική απόληξη στο επάνω μέρος. Στην είσοδο, που έκλινε μάλλον με ξύλινη θύρα, οδηγούσε μακρύς διάδρομος με κτιστές τις πλευρές του. Μετά την ταφή του νεκρού όλος ο θάλαμος και ο διάδρομος καλύπτονταν με χώμα, οπότε όλη η κατασκευή παρουσίαζε την εικόνα ενός μικρού λόφου. Το σπουδαιότερο δείγμα θολωτού τάφου είναι ο «θησαυρός του Ατρέως» στις Μυκήνες.

32. Ο **λααγέτας** (από το *λαός* + *ήγουμεναι*) ήταν τίτλος που κατά τη μυκηναϊκή εποχή δίδαν τον τοπικό άρχοντα, διοικητή μιας περιφέρειας, που ήταν υποτελής στον άνακτα (τον ανώτατο άρχοντα ενός μυκηναϊκού κράτους).

33. Το **μέγαρο** είναι ο πυρήνας, το κεντρικό οικοδόμημα ενός μυκηναϊκού ανακτόρου. Πρόκειται για ένα ορθογώνιο οικοδόμημα που διακρίνεται σε τρία μέρη: έναν ανοικτό χώρο μπροστά που επικοινωνεί με μια μεγάλη αυλή, έναν προθάλαμο –τον πρόδομο– και το κυρίως μέγαρο με μια μεγάλη εστία στο κέντρο και τέσσερις κίονες γύρω από αυτή για τη στήριξη της οροφής. Στη δεξιά πλευρά αυτής της αίθουσας πρέπει να ήταν τοποθετημένος ο θρόνος του άνακτα.

34. Με τον όρο **μυκηναϊκός πολιτισμός** είναι γνωστός ο πρώτος μεγάλος ελληνικός πολιτισμός που διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά την ύστερη εποχή του χαλκού (1600-1100 π.Χ.). Έχει ονομαστεί συμβατικά μυκηναϊκός από τους ερευνητές, γιατί το σπουδαιότερο κέντρο του ήταν η «πολύχρησος Μυκήνη», όπως αναφέρεται στα ομηρικά έπη.

2.4. Σύνομηης απάντησης

35. Τις πρώτες πληροφορίες για τον μυκηναϊκό κόσμο είχαμε από τα **ομηρικά έπη**. Μέχρι τον περασμένο αιώνα όμως οι ιστορικοί και οι ερευνητές πίστευαν ότι τα πρόσωπα και γεγονότα της εικόνας της ζωής που παρουσίαζαν τα έπη ήταν δημιουργήματα της φαντασίας του Ομήρου. Οι διηγήσεις του απέκτησαν ιστορική υπόσταση, όταν ένας πλούσιος έμπορος, ο Heinrich Schliemann (Ερίκος Σλήμαν), έκανε τις πρώτες ανασκαφές στις Μυκήνες (1876). Έκτοτε και μέχρι σήμερα, οι **αρχαιολογικές έρευνες** σε πολλά μέρη της Ελλάδας και η μελέτη των ευρημάτων τους, όπως π.χ. των πήλινων πινακίδων της γραμμικής Β' γραφής, που αποκρυπτογραφήθηκε το 1952 από τους Μ. Ventris και J. Chadwick, ερεπίων μυκηναϊκών ανακτόρων και οικισμών, θολωτών τάφων κ.λπ., έχουν ρίξει πολύ φως στη γνώση αυτής της εποχής.

36. Η αποκρυπτογράφιση της γραμμικής Β', της γραφής που χρησιμοποιήθηκε από ειδικευμένους γραφείς στα μυκηναϊκά ανάκτορα, από τον Μ. Βέντρις (Μ. Ventris) και τον Τζ. Τσάντγουικ (J. Chadwick) το 1952 αποτέλεσε το αποκορύφωμα όλων των ερευνών για τον μυκηναϊκό πολιτισμό. Χάρη στην εργασία αυτή κατέστη δυνατή η ανάγνωση των πινακίδων που βρέθηκαν στην Πύλο, στην Κνωσό, στις Μυκήνες και στη Θήβα, οπότε αποδείχθηκε ότι η γραμμική Β' είναι μια συλλαβική γραφή, τα σύμβολα της οποίας αποδίδουν λέξεις της ελληνικής γλώσσας, όπως π.χ. ονόματα θεών και ανθρώπων που μας είναι γνωστά από τα ομηρικά έπη – συγκεκριμένα, τα σύμβολα της γραφής αυτής αποδίδουν μια πρώτη μορφή της ελληνικής γλώσσας, αρχαιότερη από εκείνη των ομηρικών επών. Έτσι, επικυρώθηκε ουσιαστικά η ελληνικότητα του μυκηναϊκού πολιτισμού, που εντάσσεται πλέον από την ιστορική επιστήμη εν μέρει στην ελληνική προϊστορία ή, για την ακρίβεια, θεωρείται ότι αποτελεί την ελληνική πρωτο-ιστορία.

37. Την κλειστή αγροτική οικονομία των οικισμών της μέσης εποχής του χαλκού στον ελλαδικό χώρο ακολουθούσε κατά τη μυκηναϊκή εποχή μια μορφή οικονομικών σχέσεων βασισμένη στο εμπόριο. Η εμπορική ανάπτυξη, ιδιαίτερα μετά το 1500 π.Χ., ακολούθησε γρήγορους ρυθμούς και είχε ως επακόλουθο την έξοδο των Μυκηναίων στο Αιγαίο. Την οικονομική ανάπτυξη τους επιβεβαιώνει μια σειρά από μέγαρα, οικοδομημένα σε οχυρωμένες ακροπόλεις, τα οποία αποτελούσαν το επίκεντρο των οικονομικών δραστηριοτήτων, με τον ηγεμόνα κάθε ανακτόρου να διαχειρίζεται τον πλούτο της περιοχής την οποία εξουσίαζε. Η πλειονότητα των υπηκόων ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Μια μεγάλη ομάδα αποτελούσαν οι ειδικευμένοι τεχνίτες (κεραμουργοί, ξυλουργοί, ναυπηγοί, χαλκοϋργοί, χρυσοχοί, αρωματο-

ποιοί, γιατροί κ.ά.) και μια άλλη, πολυπληθής επίσης, οι έμποροι και οι ναυτικοί.

38. Για την πολιτική οργάνωση του μυκηναϊκού κόσμου έχει διατυπωθεί η άποψη ότι, παρά τα κοινά χαρακτηριστικά του, δεν αποτελούσε ενιαίο κράτος. Φαίνεται πως η χώρα ήταν χωρισμένη σε τέσσερα ή πέντε μεγαλύτερα και άλλα τόσα περίπου μικρότερα «ομοσπονδιακά» κράτη, αντίστοιχα προς τα μεγάλα ανάκτορα. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, τα επιμέρους μυκηναϊκά κράτη να ήταν υποτελή στο μεγαλύτερο ανακτορικό κέντρο, τις Μυκήνες.

Με βάση τις πληροφορίες που μας δίνουν οι πινακίδες της γραμμικής Β' γραφής από το ανάκτορο της Πύλου, ανώτατος άρχοντας ήταν ο **άνακτας** (wa-na-ka), κύριος του ανακτόρου απ' όπου πήγαζε κάθε εξουσία. Υποτελείς σε αυτόν ήταν τοπικοί άρχοντες, διοικητές περιφερειών.

39. Στην κοινωνική ιεραρχία του μυκηναϊκού κόσμου την ανώτερη θέση κατείχε ο ηγεμόνας κάθε ανακτόρου, ο οποίος ήταν πολιτικός και στρατιωτικός αρχηγός με δικαστική και θρησκευτική εξουσία και διαχειριζόταν τον πλούτο της περιοχής που εξουσίαζε. Ιδιαίτερη θέση κατείχαν επίσης οι ιερείς και ο στρατός, που αποτελούνταν από επαγγελματίες στρατιώτες. Ακολουθούσαν οι απλοί πολίτες (γεωργοί, ειδικευμένοι τεχνίτες κ.ά.), ενώ την κατώτερη θέση κατείχαν οι δούλοι, που υπηρετούσαν τον ηγεμόνα, τους αξιωματούχους, τους ιερείς και τους απλούς πολίτες. Παρά τη συγκέντρωση όλων των εξουσιών στα χέρια του ηγεμόνα και την ιδιαίτερη θέση των ιερέων στη μυκηναϊκή κοινωνία, δεν υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη θεοκρατικής οργάνωσης και ισχυρού ιερατείου.

40. Βλ. στις σελ. 69-70 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η εξάπλωση», το απόσπασμα: *Η κύρια πηγή πλούτου και ανάπτυξης του μυκηναϊκού κόσμου ... για τις επιδρομές των Αχιλλίδα στη χώρα του.* (Η παράγραφος της υποενότητας.)

41. Καθώς ήδη από τον 15ο αι. π.Χ. οι Μυκηναίοι είχαν αρχίσει να επεκτείνουν την κυριαρχία τους πέρα από το Αιγαίο, στις αρχές του 12ου αι. π.Χ. στράφηκαν προς τα βόρεια, τον Εύξεινο Πόντο, απ' όπου προμηθεύονταν πρώτες ύλες (μέταλλα). Οι επεκτατικές τους βλέψεις στην περιοχή οδήγησαν στην πραγματοποίηση της τρωικής εκστρατείας, που κύρια αιτία της ήταν η επιδίωξη των Μυκηναίων να πάρουν τον έλεγχο των στενών του Ελλησπόντου για τη διευκόλυνση των εμπορικών τους δραστηριοτήτων και επαφών. Η εκστρατεία αυτή χρονολογούνταν από την αρχαία ελληνική παράδοση στα 1184 π.Χ. (στις αρχές της παρακμής του μυκηναϊκού κόσμου), αλλά μάλλον φαίνεται πως συνέβη στα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ., την περίοδο που οι Μυκηναίοι βρίσκονταν στο απόγειο της δύναμής τους. Η επιτυχία της είναι αμφίβολη, καθώς η έλλειψη μυκηναϊκής εγκατάστασης στην

Τρωάδα σημαίνει πως λόχοι ανασφάλειας πιθανόν να ανάγκασαν τους Μυκηναίους να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Πάντως, όπως κι αν έχουν τα πράγματα, επρόκειτο για μια εκστρατεία με πανελλήνιο χαρακτήρα, όπως είχαν συνειδητοποιήσει οι Έλληνες ήδη από την αρχαιότητα.

42. Η ελληνικότητα του μυκηναϊκού πολιτισμού τεκμηριώνεται από στοιχεία που προέρχονται κατά κύριο λόγο από τις πήλινες πινακίδες της γραμμικής Β' που έχουν βρεθεί στην Πύλο, στην Κνωσό, στις Μυκένες, στη Θήβα. Οι πινακίδες αυτές, χάρη στην αποκρυπτογράφηση της γραφής τους από τους Μ. Ventris και J. Chadwick το 1952, αφενός αποκαλύπτουν τη χρήση από τους Μυκηναίους μιας πρώιμης μορφής της ελληνικής γλώσσας, αρχαιότερης και από εκείνης των ομηρικών επών, και αφετέρου περιέχουν ονόματα θεοτήτων (π.χ. Ποσειδών, Δίας κ.ά.) τα οποία απαντούν αργότερα στο ολυμπιακό πάνθεον και αποδεικνύουν

τη συνέχεια στις θρησκευτικές πεποιθήσεις μεταξύ του μυκηναϊκού κόσμου και του ελληνικού της ιστορικής περιόδου. Επίσης, η άποψη του Θουκυδίδη, ιστορικού του 5ου αιώνα π.Χ., για την τρωική εκστρατεία (μια εκστρατεία που πρέπει να πραγματοποιήθηκε γύρω στον 12ο αιώνα π.Χ.), την οποία θεωρεί ως την πρώτη πανελλήνια επιχείρηση (βλ. παράθεμα 5 του σχολικού βιβλίου, στη σελ. 72), αποτελεί ένα ακόμα στοιχείο που συντελεί στην επιστημονική τεκμρίωση της ελληνικότητας του μυκηναϊκού πολιτισμού.

43. Βλ. στη σελ. 71 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Η παρακμή» (Η εξέλιξη των Μυκηναίων ... ανάμεσα στα μυκηναϊκά κέντρα). – Βλ. ανάλογα και στις σελ. 122-123 του παρόντος βιβλίου.

44. Βλ. στη σελ. 72 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Ο πολιτισμός» (Ο μυκηναϊκός κόσμος ... παρουσιάζουν ομοιομορφία).

3. Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ – ΟΜΗΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

3.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Σ, 2. Λ, 3. Λ, 4. Σ, 5. Λ, 6. Λ, 7. Σ, 8. Σ, 9. Λ, 10. Λ, 11. Λ, 12. Λ, 13. Σ, 14. Λ, 15. Λ, 16. Σ, 17. Λ, 18. Λ, 19. Σ, 20. Σ, 21. Λ, 22. Σ, 23. Λ, 24. Σ, 25. Λ, 26. Σ, 27. Λ, 28. Σ, 29. Σ.

3.2. Πολλαπλής επιλογής

30. γ, 31. α, 32. β, 33. α, 34. γ, 35. α, 36. γ, 37. δ, 38. β, 39. γ.

3.3. Εξήγησης ιστορικών όρων

40. Αλφαριθμητική ονομάζεται η γραφή που κάθε σύμβολό της αποδίδει έναν ήχο/φθόγγο και όχι μια συλλαβή, όπως π.χ. η γραμμική Β' γραφή. Η ονομασία της οφείλεται στο ότι τα δύο πρώτα σύμβολά της είναι το άλφα και το βήτα. Η ελληνική αλφαριθμητική γραφή εμφανίστηκε στα τέλη του 9ου ή στις αρχές του 8ου αι. π.Χ. και προέκυψε κατά τρόπο αφομοιωτικό από το φοινικικό αλφάβητο, τα σύμβολα του οποίου οι Έλληνες τα προσαρμόσαν στις φωνητικές αξίες της δικής τους γλώσσας προσθέτοντας και τα φωνήεντα που έλειπαν. Έτσι έγιναν οι δημιουργοί του πρώτου πραγματικού αλφαριθμήτου.

41. Ο βασιλιάς των ομηρικών κοινωνιών, δηλαδή αυτών που προέκυψαν μετά τις μετακινήσεις των ελληνικών φύλων (11ος-9ος αι. π.Χ.), ήταν ο αρχηγός του στρατού σε εποχή πολέμου και ο κυβερνήτης με θρησκευτική και δικαστική εξουσία σε περίοδο ειρήνης. Επρόκειτο για κληρονομικό θε-

σμό, που αποτέλεσε εξέλιξη των φυλετικών αρχηγών της εποχής των μετακινήσεων. (Βασιλείς, ωστόσο, ονομάζονταν την ίδια εποχή και οι αρχηγοί των ισχυρών γενών, που αποτελούσαν το συμβούλιο των γερόντων.)

42. Κατά την ομηρική εποχή δίπλα στον βασιλιά υπήρχε ένα συμβούλιο που αποτελούνταν από τους αρχηγούς των ισχυρών γενών, οι οποίοι ονομάζονταν και αυτοί βασιλείς. Το συμβούλιο αυτό των ευγενών ήταν η λεγόμενη **βουλή των γερόντων**, που είχε συμβουλευτικό αρχικά ρόλο και βαθμιαία περιόρισε τη βασιλική εξουσία.

43. Γεωμετρική ονομάστηκε συμβατικά από τους ερευνητές η **τέχνη** των ομηρικών χρόνων, εξαιτίας των γεωμετρικών σχεδίων που κυριαρχούν στη διακόσμηση των αγγείων αλλά και στην κατασκευή των έργων της μικροτεχνίας της εποχής αυτής. Έτσι η ίδια ονομασία χρησιμοποιείται πολλές φορές για να χαρακτηρίσει και τη συγκεκριμένη εποχή.

44. Οι δημιουργοί ήταν, κατά την ομηρική εποχή, οι ειδικοί τεχνίτες όπως οι ξυλουργοί, οι αγγειοπλάστες, οι καλκουργοί κ.ά., που ασκούσαν την εργασία τους για να καλύψουν τις ανάγκες μιας κοινότητας που περιλάμβανε τους οίκους μιας περιοχής. Οι δημιουργοί ήταν ανεξάρτητοι από τον οίκο αλλά οικονομικά εξαρτώμενοι από τους οίκους μιας ευρύτερης περιοχής.

45. Ως ελληνικός μεσαιώνας ή σκοτεινοί χρόνοι έχει χαρακτηριστεί η ομηρική εποχή (1100-750 π.Χ.) γιατί παλαιότερα θεωρούνταν εποχή παρακμής και οι γνώσεις μας γι' αυτήν

ήταν περιορισμένες. Σήμερα, ωστόσο, η ιστορική έρευνα μιλάει πλέον για μια περίοδο ανασυγκρότησης και οργανωτικής δημιουργίας, στη διάρκεια της οποίας τέθηκαν τα θεμέλια του ελληνικού πολιτισμού.

(Για τους όρους αυτούς βλ. επιπλέον στη σελ. 148 του παρόντος βιβλίου, στο πλαίσιο «Σχολιασμός όρων και φράσεων».)

46. Ομηρική εποχή ονομάζεται συμβατικά η περίοδος της ελληνικής ιστορίας από το 1100 ως το 750 π.Χ., καθώς κύρια πηγή πληροφοριών γι' αυτήν αποτελούν, εκτός από τα δεδομένα της αρχαιολογικής έρευνας, τα ομηρικά έπη.

47. Το Πανιώνιο ήταν η θρησκευτική ένωση την οποία συγκρότησαν οι δώδεκα πόλεις που ιδρύθηκαν από Ίωνες αποίκους στη Σάμο, στη Χίο και στις απέναντι ακτές της Μ. Ασίας κατά τον πρώτο ελληνικό αποικισμό (11ος-9ος αι. π.Χ.). Κέντρο του Πανιωνίου ήταν το ιερό του Ποσειδώνα στο ακρωτήριο της Μυκάλης.

48. Με την ονομασία **πρώτος ελληνικός αποικισμός** είναι γνωστές οι μετακινήσεις των ελληνικών φύλων (Ιώνων, Αιολέων και Δωριέων) από τα μέσα του 11ου αιώνα ως τον 9ο αιώνα π.Χ. από την ηπειρωτική Ελλάδα προς τις δυτικές ακτές της Μ. Ασίας μέσω των νησιών του Αιγαίου.

49. Οι ραψωδοί (από το *ῥάπτω* + *ὥδῃ*) ήταν οι «ποιητές» των ομηρικών χρόνων οι οποίοι, βασιζόμενοι στα ποικίλα τραγούδια ηρωικού περιεχομένου που πρέπει να είχαν δημιουργηθεί από τη μυκηναϊκή ήδη εποχή. Από τα έπη αυτά, που αποδίδονται κατά παράδοση στον Όμηρο, η *Ιλιάδα* συντέθηκε, στην πρωταρχική μορφή της, κατά πάσα πιθανότητα στα μέσα περίπου του 8ου αι. π.Χ., ενώ η *Οδύσσεια* στα τέλη του 8ου ή στις αρχές του 7ου αι. π.Χ. Στο ίδιο πλαίσιο ιδιαίτερα σημαντική είναι και η επινόηση της ελληνικής αλφαριθμητικής γραφής, στα τέλη του 9ου ή στις αρχές του 8ου αι. π.Χ., που προέκυψε κατά τρόπο αφομοιωτικό από το φοινικικό αλφάβητο, με την προσαρμογή των συμβόλων του στις φωνητικές αξίες της ελληνικής γλώσσας και την προσθήκη των φωνηέντων που έλειπαν, αποτελώντας έτσι το πρώτο πραγματικό αλφάβητο.

(Βλ. επίσης τον όρο «ραψωδός» στις σελ. 155-156 του παρόντος βιβλίου, στο πλαίσιο «Σχολιασμός όρων και φράσεων».)

3.4. Σύντομης απάντησης

50. Βλ. στις σελ. 78-80 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Ο πρώτος ελληνικός αποικισμός», το απόσπασμα: *Τα ελληνικά φύλα ... στο Τριόπιο ακρωτήριο της Κνίδου.*

51. Βλ. στη σελ. 80 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Η οικονομία»: *Αυτή την εποχή ... διεξαγόταν από τους Φοίνικες. – Συμπληρωματικά, βλ. και στη σελ. 157 του παρόντος βιβλίου, τον σχολιασμό του παραθέματος «Ο ομηρικός οίκος».*

52. Βλ. στη σελ. 81 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η κοινωνία», το απόσπασμα: *Στο πλαίσιο του οίκου, ωστόσο, ζούσαν και πολλοί άνθρωποι ... Οι περισσότεροι είχαν αποκτηθεί από τους πολέμους ή την πειρατεία.*

53. Ο βασιλιάς των ομηρικών κοινωνιών, δηλαδή αυτών που προέκυψαν μετά τις μετακινήσεις των ελληνικών φύλων, αποτελούσε εξέλιξη του φυλετικού αρχηγού της εποχής των μετακινήσεων και ήταν κληρονομικός άρχοντας, αρχηγός του στρατού σε εποχή πολέμου και κυβερνήτης με θρησκευτική και δικαστική εξουσία σε περίοδο ειρήνης.

Η βασιλική εξουσία περιοριζόταν βαθμιαία από τη βουλή των γερόντων, ενός συμβουλίου που αποτελούνταν από τους αρχηγούς των ισχυρών γενεών, οι οποίοι ονομάζονταν και αυτοί βασιλείς, και από την εκκλησία του δήμου, τη σύνοδο δηλαδή του πλήθους, κυρίως των πολεμιστών, την οποία συγκαλούσε ο βασιλιάς για να ζητήσει τη γνώμη της στην περίπτωση που έπρεπε να πάρει κάποια σημαντική απόφαση.

54. Βλ. σελ. 83 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Ο πολιτισμός», τα αποσπάσματα: α) *Την ομηρική εποχή δημιουργήθηκαν τα πρώτα ιερά ... το ολυμπιακό δωδεκάθεο και β) Η τέχνη των ομηρικών χρόνων ... στην κατασκευή των έργων της μικροτεχνίας.*

55. Στα σημαντικότερα επιτεύγματα του πολιτισμού της ομηρικής εποχής στον χώρο των γραμμάτων ανήκει οπωσδήποτε η προφορική διαμόρφωση της πρώτης ελληνικής ποίησης, της επικής, και η συγκρότηση των ομηρικών επών, υπόβαθρο των οποίων αποτέλεσαν κάποια τραγούδια ηρωικού περιεχομένου, που πρέπει να είχαν δημιουργηθεί από τη μυκηναϊκή ήδη εποχή. Από τα έπη αυτά, που αποδίδονται κατά παράδοση στον Όμηρο, η *Ιλιάδα* συντέθηκε, στην πρωταρχική μορφή της, κατά πάσα πιθανότητα στα μέσα περίπου του 8ου αι. π.Χ., ενώ η *Οδύσσεια* στα τέλη του 8ου ή στις αρχές του 7ου αι. π.Χ. Στο ίδιο πλαίσιο ιδιαίτερα σημαντική είναι και η επινόηση της ελληνικής αλφαριθμητικής γραφής, στα τέλη του 9ου ή στις αρχές του 8ου αι. π.Χ., που προέκυψε κατά τρόπο αφομοιωτικό από το φοινικικό αλφάβητο, με την προσαρμογή των συμβόλων του στις φωνητικές αξίες της ελληνικής γλώσσας και την προσθήκη των φωνηέντων που έλειπαν, αποτελώντας έτσι το πρώτο πραγματικό αλφάβητο.

56. Βλ. στη σελ. 83 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Ο πολιτισμός», το απόσπασμα: *Από τη μυκηναϊκή ήδη εποχή πρέπει στον ελλαδικό χώρο ... ή στις αρχές του 7ου αι. π.Χ.*

Όσον αφορά το περιεχόμενο των ομηρικών επών μπορεί να αναφερθεί επιπλέον ότι αυτό αφορά στην εξύμνηση/εξιστόρηση κατορθωμάτων ηρώων που έδρασαν κατά βάση στο πλαίσιο της τρωικής εκστρατείας, η οποία πραγματοποιήθηκε στα τέλη της μυκηναϊκής εποχής.

4. Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ – ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

4.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Α, 2. Α, 3. Σ, 4. Σ, 5. Α, 6. Σ, 7. Σ, 8. Α, 9. Α, 10. Σ, 11. Σ, 12. Α, 13. Σ, 14. Σ, 15. Σ, 16. Σ, 17. Σ, 18. Σ, 19. Α, 20. Σ, 21. Α, 22. Σ, 23. Σ, 24. Α, 25. Σ, 26. Σ, 27. Α, 28. Σ, 29. Α, 30. Α, 31. Σ, 32. Σ, 33. Α, 34. Σ, 35. Σ, 36. Α, 37. Σ, 38. Σ, 39. Σ, 40. Σ, 41. Α, 42. Α, 43. Σ, 44. Σ, 45. Α, 46. Σ, 47. Α, 48. Α, 49. Σ, 50. Σ, 51. Α, 52. Σ, 53. Α, 54. Σ, 55. Α, 56. Α, 57. Α, 58. Α, 59. Σ, 60. Σ, 61. Α, 62. Σ, 63. Α, 64. Σ, 65. Α, 66. Σ, 67. Α, 68. Σ, 69. Α.

4.2. Πολλαπλής επιλογής

70. α, 71. δ, 72. α, 73. α, 74. β, 75. δ, 76. β, 77. α, 78. α, 79. α, 80. δ.

4.3. Εξήγησης ιστορικών όρων

81. Η αυτάρκεια (από το *αὐτὸς* + *ἀρκεῖν*), που αποτελούσε μία από τις βασικές επιδιώξεις των πολιτών της αρχαίας πόλης-κράτους και παράλληλα μία από τις προϋποθέσεις ύπαρξής της, συνίσταται στη συμμετοχή όλων των πολιτών στην παραγωγή, για να καλύψουν τις ανάγκες τους.

82. Η αυτονομία (από το *αὐτὸς* + *νόμος*), που αποτελούσε μία από τις βασικές επιδιώξεις των πολιτών της αρχαίας πόλης-κράτους και παράλληλα μία από τις προϋποθέσεις ύπαρξής της, συνίσταται στη διακυβέρνηση της πόλης με νόμους που είχαν θεσπίσει οι ίδιοι οι πολίτες της.

83. Η ισηγορία (από το *ἴσος* + *ἀγορεύω*) είναι η δυνατότητα που είχε κάθε πολίτης μιας πόλης-κράτους με δημοκρατικό πολίτευμα να παίρνει τον λόγο και να διατυπώνει ελεύθερα την άποψή του για κάθε ζήτημα που την αφορούσε.

84. Η ισονομία (από το *ἴσος* + *νόμος*) είναι η δυνατότητα που είχε κάθε πολίτης μιας πόλης-κράτους με δημοκρατικό πολίτευμα να συμμετέχει στη διαμόρφωση και στην ψήφιση των νόμων.

85. Με τον όρο **Ιωνική επανάσταση** είναι γνωστή η ατυχής εξέγερση των Ελλήνων της Ιωνίας την περίοδο 499-494 π.Χ. για την ανεξαρτητοποίησή τους από την περσική αυτοκρατορία, στην οποία ήταν υποτελείς. Η εξέγερση αυτή αποτέλεσε την αφορμή των περσικών πολέμων στα τέλη της αρχαϊκής εποχής, καθώς οι Πέρσες, με πρόσχημα την τιμωρία των Αθηναίων και των Ερετριέων για τη βοήθεια που είχαν προσφέρει στους Έλληνες της Ιωνίας κατά την εξέγερσή τους, ξεκίνησαν τότε μια σειρά πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον της Ελλάδας.

86. Όταν στα τέλη του 7ου και τις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ. η διαμάχη μεταξύ των ευγενών από τη μια και των πλουσίων και του πλήθους από την άλλη πλευρά για την άσκηση της εξουσίας στις ελληνικές πόλεις-κράτη οξύνθηκε, για την αντιμετώπιση της έκρυθμης κατάστασης πολλές από αυτές προχώρησαν στην καταγραφή νόμων. Το έργο αυτό ανατέθηκε σε πρόσωπα κοινής αποδοχής, προερχόμενα από την τάξη των ευγενών, που έμειναν γνωστά ως **νομοθέτες ή αισυνμήτες** (ο Λυκούργος στη Σπάρτη, ο Δράκων και ο Σόλων στην Αθήνα, ο Πιττακός στη Μυτιλήνη κ.ά.).

87. Η οπλιτική φάλαγγα, που εμφανίστηκε κατά τους αρχαϊκούς χρόνους στις ελληνικές πόλεις-κράτη, ήταν ένα καινούργιο στρατιωτικό σώμα, στο οποίο ανήκαν όσοι από τους πολίτες απέκτησαν την ιδιότητα του πολεμιστή και είχαν την οικονομική ευχέρεια να εξοπλίζονται με δικά τους έξοδα. Η φάλαγγα των οπλιτών συνέβαλε στην κρίση της ως τότε αριστοκρατικής δομής της κοινωνίας, οδηγώντας στην ανάπτυξη της ιδέας της ισότητας ακόμη και ως προς την άσκηση της εξουσίας.

88. Η στενοκορία, όπως αναφέρεται από τους αρχαίους συγγραφείς, είναι το πρόβλημα που προέκυψε από την αύξηση του πληθυσμού στον ελλαδικό χώρο στις αρχές της αρχαϊκής εποχής και από τις περιορισμένες εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης, το οποίο αποτέλεσε ένα από τα αίτια του δεύτερου ελληνικού αποικισμού.

89. Το χαλκιδικό αλφάβητο είναι μια μορφή του ελληνικού αλφαβήτου που διαδόθηκε κατά τον δεύτερο ελληνικό αποικισμό (8ος-6ος αι. π.Χ.) από τους Χαλκιδικείς αποίκους στους ιταλικούς λαούς και έγινε στη συνέχεια το πρότυπο διαμόρφωσης του λατινικού.

4.4. Σύντομης απάντησης

90. Βλ. στις σελ. 84-85 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η χένεση της πόλης-κράτους», το απόσπασμα: *Από άποψη οργανωτική, οι κάτοικοι της πόλης-κράτους ... και να ενισχύσουν την αυτάρκεια της πόλης τους.*

91. Βασικές προϋποθέσεις για την ύπαρξη και την εξέλιξη της πόλης-κράτους στην αρχαία Ελλάδα ήταν η *ελευθερία*, η *αυτονομία* και η *αυτάρκεια*. Οι πολίτες δηλαδή αγωνίζονταν για την ανεξαρτησία τους υπερασπίζοντας την ελευθερία της πόλης, συνέβαλλαν στη διακυβέρνηση με νόμους που οι ίδιοι είχαν θεσπίσει για να επιτύχουν την αυτονομία της και συμμετείχαν στην παραγωγή για να καλύψουν τις ανάγκες τους και να ενισχύσουν την αυτάρκεια της πόλης τους.

92. Βασικές προϋποθέσεις για την ύπαρξη της πόλης-κράτους στην αρχαία Ελλάδα ήταν η ελευθερία, η αυτονομία και η αυτάρκεια. Οι προϋποθέσεις αυτές, που παράλληλα αποτελούσαν και κύριες επιδιώξεις των πολιτών, ήταν τροχοπέδη για την οργάνωση των Ελλήνων σε ενιαίο κράτος. Είναι φανερό ότι ο συνεχής αγώνας των πολιτών των ελληνικών πόλεων-κρατών, που αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της ελευθερίας, της αυτονομίας και της αυτάρκειας της πόλης τους, ήταν ένα κίνητρο που οδηγούσε σε μια μορφή πατριωτισμού με έντονο τοπικιστικό πνεύμα. Η μορφή αυτή του πατριωτισμού τόνιζε τις διαφορές μεταξύ των Ελλήνων, προκαλούσε συχνά εμφύλιες συγκρούσεις και, κυρίως, δεν διευκόλυνε την ένωσή τους.

93. Βλ. στις σελ. 85-86 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η σημασία του θεσμού της πόλης-κράτους», το απόσπασμα: *Η οργάνωση των ανθρώπων σε πόλεις ... στο πλαίσιο της πόλης-κράτους.*

94. Βλ. στη σελ. 87 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η κρίση του ομηρικού κόσμου», το απόσπασμα: *Προς τα τέλη του 9ου αι. π.Χ. ... πέρα από την εκμετάλλευση της γης.*

95. Βλ. στη σελ. 87 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η κρίση του ομηρικού κόσμου», το απόσπασμα: *Προς τα τέλη του 9ου αι. π.Χ. ... γι' αυτό ονομάστηκαν και ιπιείς.*

96. Βλ. στις σελ. 87-88 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η αντιμετώπιση της κρίσης», το απόσπασμα: *Η οικονομική κρίση των ομηρικών χρόνων ... συνδύσαν αυτές τις λύσεις με την ίδρυση αποικιών.*

97. Βλ. στις σελ. 88-89 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Ο δεύτερος αποικισμός (8ος-6ος αι. π.Χ.)», το απόσπασμα: *Τα αίτια που συνέβαλαν στην ίδρυση αποικιών ήταν ... όπως αντανακλάται μέσα από την Οδύσεια.*

98. Βλ. στη σελ. 89 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Ο δεύτερος αποικισμός (8ος-6ος αι. π.Χ.)», το απόσπασμα: *Από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. μέχρι και τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. ... έγινε στη συνέχεια το πρότυπο διαμόρφωσης του λατινικού.*

99. Η αποικιστική εξάπλωση των Ελλήνων στη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο κατά τον 8ο-6ο αιώνα π.Χ. είχε σημαντικές συνέπειες στην οικονομία των πόλεων-κρατών, καθώς με τον αποικισμό:

- αντιμετωπίστηκε η οικονομική κρίση των ομηρικών χρόνων έξω από τα όρια των πόλεων-κρατών.
- αναπτύχθηκε ο δευτερογενής και ο τριτογενής τομέας της οικονομίας, δηλαδή η βιοτεχνία και το εμπόριο.
- άλλαξε ο χαρακτήρας του εμπορίου και από ανταλλακτικό έγινε εμπορευματοχρηματικό, κυρίως χάρη στην κοπή και τη χρήση του νομίσματος, που έγινε πλέον το κύριο μέσο συναλλαγών.

• περιορίστηκε η εμπορική δραστηριότητα των Φοινίκων στον χώρο της Μεσογείου και ενισχύθηκε αυτή των Ελλήνων.

100. Με τον δεύτερο ελληνικό αποικισμό (8ος-6ος αι. π.Χ.) και τις συνακόλουθες του οικονομικές μεταβολές δημιουργήθηκε μια νέα κατηγορία πολιτών, όσοι πλούτισαν από το εμπόριο, οι οποίοι διεκδικούσαν τη συμμετοχή τους στην άσκηση της εξουσίας. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε τότε στις πόλεις-κράτη προκάλεσε εντάσεις και οδήγησε σε κρίση την αριστοκρατική κοινωνία της εποχής. Επιπλέον, ο αποικισμός επέφερε την ανάπτυξη της δουλείας, λόγω της ανάγκης για περισσότερα και φθηνότερα εργατικά χέρια. Την εποχή αυτή, μάλιστα, άρχισαν να χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά δούλοι *αργυρώνητοι* (αγορασμένοι) ως παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης.

101. Η εξάπλωση των Ελλήνων κατά τον δεύτερο ελληνικό αποικισμό (8ος-6ος αι. π.Χ.), που ουσιαστικά τους επανασυνέδεσε με τη Μεσόγειο, είχε σημαντικές συνέπειες για την οικονομία και την κοινωνία αυτής της περιόδου. — Περαιτέρω για τις συνέπειες αυτές βλ. στις σελ. 89-92 του σχολικού βιβλίου το απόσπασμα: *Η οικονομική κρίση αντιμετωπίστηκε έξω από τα όρια των πόλεων-κρατών ... ως παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης.*

102. Βλ. στις σελ. 92-93 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Τα πολιτεύματα», το απόσπασμα: *Ο ιστορικός βίος του θεσμού της πόλης-κράτους ξεκίνησε ... ακόμη και ως προς την άσκηση της εξουσίας.*

103. Η καταγραφή των νόμων από τους λεγόμενους νομοθέτες ή *αισυνμήτες* στις ελληνικές πόλεις-κράτη στα τέλη του 7ου-αρχές 6ου αι. π.Χ., ως μέτρο για την αντιμετώπιση των σοβαρών κοινωνικών αναταραχών που είχαν προκαλέσει οι διαφορές μεταξύ των ευγενών από τη μια πλευρά και των πλουσίων και του πλήθους από την άλλη, επέφερε σημαντικές πολιτειακές αλλαγές. Συγκεκριμένα, οδήγησε στη διεύρυνση της πολιτικής βάσης, εφόσον η συμμετοχή στη διακυβέρνηση της πολιτείας έγινε ανάλογα με την οικονομική κατάσταση των πολιτών, όπως συνέβη στην Αθήνα με τη νομοθεσία του Σόλωνα. Το πολίτευμα κατ' αυτόν τον τρόπο μεταβλήθηκε σε ολιγαρχικό ή, όπως ονομάστηκε διαφορετικά, τιμοκρατικό (*ἡ ἐκ τιμημάτων πολιτεία*), επειδή κριτήριο της διάκρισης των πολιτών ήταν τα «τιμήματα», δηλαδή το εισόδημα.

104. Παρά την καταγραφή των νόμων στα τέλη του 7ου και στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. στις περισσότερες πόλεις-κράτη και τις αλλαγές που αυτή επέφερε (διεύρυνση της πολιτικής βάσης, ολιγαρχικό-τιμοκρατικό πολίτευμα), τα προβλήματα του πλήθους δεν επιλύθηκαν. Οι αντιθέσεις διατηρήθηκαν και σε ορισμένες περιπτώσεις υποδαυλιζήθηκαν από πρόσωπα που ήθελαν να εκμεταλλευτούν τις κοινωνικές αναταρα-

χές για να επιβάλουν τη δική τους εξουσία. Τέτοια πρόσωπα συνήθως ήταν ευγενείς που είχαν αναδειχθεί ηγέτες των κατώτερων κοινωνικών ομάδων, με την υποστήριξη των οποίων κατόρθωναν να καταλάβουν την εξουσία. Έτσι επέβαλλαν την προσωπική εξουσία τους, που ονομαζόταν *τυραννίδα* — όρος προερχόμενος από τη λέξη «τύραννος», λυδικής μάλλον προέλευσης. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις τυράννων ήταν ο Πολυκράτης στη Σάμο, ο Περίανδρος στην Κόρινθο, ο Θεαγένης στα Μέγαρα, ο Πεισίστρατος στην Αθήνα κ.ά.

105. Βλ. στη σελ. 94 του σχολικού βιβλίου το απόσπασμα: Στο δημοκρατικό πολίτευμα κυρίαρχο πολιτειακό όργανο ... και στην ψήφιση των νόμων (ισονομία).

106. Α) Το βασικό αίτιο των περσικών πολέμων που έγιναν κατά τη διάρκεια της πρώτης εικοσαετίας του 5ου αι. π.Χ. ήταν η επεκτατικότητα των Περσών Βασιλείων, που επιδίω-

καν να διευρύνουν την κυριαρχία τους εκτός των ορίων της Μ. Ασίας περνώντας στην απέναντι πλευρά του Αιγαίου. Αφορμή δε των πολέμων αυτών στάθηκε η ατυχής εξέγερση των Ελλήνων της Ιωνίας (ιωνική επανάσταση, 499-494 π.Χ.), οι οποίοι ήταν υποταγμένοι στην Περσική Αυτοκρατορία.

Β) Η πρώτη απόπειρα επέκτασης των Περσών στον ελλαδικό χώρο δεν είχε αίσιο γι' αυτούς τέλος, καθώς κατέληξε σε καταστροφική του στόλου τους, λόγω θαλασσοταραχής, στο ακρωτήριο του Άθω. Ωστόσο, ο στρατός τους υποχρέωσε σε υποταγή τους Έλληνες της Θράκης και της Μακεδονίας (492 π.Χ.).

107. Βλ. στις σελ. 96-97 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Οι περσικοί πόλεμοι», το απόσπασμα: Η πρώτη οργανωμένη περσική εκστρατεία είχε χαρακτήρα ναυτικής επιχείρησης ... τον ελλαδικό χώρο (480-479 π.Χ.).

5. Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ – ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

5.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Α, 2. Σ, 3. Σ, 4. Α, 5. Σ, 6. Α, 7. Α, 8. Σ, 9. Α, 10. Α, 11. Σ, 12. Σ, 13. Α, 14. Α, 15. Σ, 16. Α, 17. Σ, 18. Σ, 19. Α, 20. Σ, 21. Σ, 22. Α, 23. Σ, 24. Α, 25. Α, 26. Σ, 27. Σ, 28. Α, 29. Σ, 30. Σ, 31. Σ, 32. Α, 33. Σ, 34. Α, 35. Α, 36. Α, 37. Σ, 38. Σ, 39. Σ, 40. Σ, 41. Σ, 42. Σ, 43. Σ, 44. Α, 45. Α, 46. Σ, 47. Σ, 48. Σ, 49. Σ, 50. Σ, 51. Α, 52. Α, 53. Σ, 54. Σ, 55. Σ, 56. Α, 57. Σ, 58. Α, 59. Σ, 60. Α, 61. Σ, 62. Α, 63. Α, 64. Σ, 65. Α, 66. Α, 67. Α, 68. Σ, 69. Α, 70. Σ, 71. Α, 72. Α, 73. Σ, 74. Σ, 75. Α, 76. Σ, 77. Α, 78. Σ, 79. Α, 80. Σ, 81. Σ, 82. Α, 83. Α, 84. Σ, 85. Σ, 86. Α, 87. Α, 88. Α, 89. Σ, 90. Α, 91. Σ, 92. Α.

5.2. Πολλαπλής επιλογής

93. γ, 94. α, 95. β, 96. β, 97. δ, 98. α, 99. δ, 100. γ, 101. β, 102. γ, 103. δ, 104. α, 105. γ, 106. δ, 107. β, 108. β, 109. γ, 110. α, 111. α, 112. α, 113. α, 114. γ, 115. α, 116. β, 117. β, 118. α, 119. α, 120. δ, 121. α.

5.3. Εξήγησης ιστορικών όρων

122. Η *Ανταλκίδειος*, γνωστή και ως *Βασιλείος, ειρήνη* ήταν η συνθήκη με την οποία έληξε ο Βοιωτικός ή Κορινθιακός πόλεμος (395-386 π.Χ.). Η συνθήκη αυτή μεταξύ των Σπαρτιατών και του βασιλιά των Περσών ήταν μειωτική για τους Έλληνες, καθώς με αυτή οι Σπαρτιάτες παρέδωσαν τις ελληνικές πόλεις των παραλίων της Μ. Ασίας και την Κύπρο στον Πέρση βασιλιά, διακήρυξαν την αυτονομία των ελληνικών πόλεων — με εξαίρεση τα νησιά Ίμβρο, Λήμνο και Σκύ-

ρο, που παρέμειναν στους Αθηναίους — και οι ίδιοι μεταβλήθηκαν σε όργανα της περσικής πολιτικής στην Ελλάδα.

123. Η *αρχιθεωρία* ήταν μια από τις λειτουργίες (έκτακτες εισφορές) που είχαν θεσπιστεί στην Αθήνα την εποχή του Περικλή, σύμφωνα με την οποία κάποιοι πλούσιοι Αθηναίοι καλούνταν να καλύπτει τα έξοδα μιας επίσημης αποστολής (θεωρίας) σε πανελλήνιες χιορτές.

124. Μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και την επικράτηση των Σπαρτιατών, ο περσικός παράγοντας φρόντισε να δημιουργήσει αντισπαρτιατικό συνασπισμό από τη Θήβα, την Κόρινθο, το Άργος και την Αθήνα και να υποκινήσει μια σειρά συγκρούσεων που έγιναν γνωστές ως *Βοιωτικός ή Κορινθιακός πόλεμος* (395-386 π.Χ.). Ο πόλεμος αυτός επισφραχίστηκε από μια μειωτική για τον Ελληνισμό ειρήνη, την *Ανταλκίδειο*.

125. Η *γυμνασιαρχία* ήταν μια από τις λειτουργίες (έκτακτες εισφορές) που είχαν θεσπιστεί στην Αθήνα την εποχή του Περικλή, σύμφωνα με την οποία κάποιοι πλούσιοι Αθηναίοι καλούνταν να καλύπτει τα έξοδα για την τέλεση αγώνων λαμπαδηδρομίας στα Παναθήναια.

126. Η *εστίαση* ήταν μια από τις λειτουργίες (έκτακτες εισφορές) που είχαν θεσπιστεί στην Αθήνα την εποχή του Περικλή, σύμφωνα με την οποία κάποιοι πλούσιοι Αθηναίοι καλούνταν να καλύπτει τα έξοδα του δείπνου μια φυλής σε δηροσκευτικές χιορτές.

127. Τα *θεωρικά*, ως ένας θεσμός που λειτουργούσε στο πλαίσιο του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας της εποχής του Περικλή για την πολιτιστική ανάπτυξη των πολι-

τών, ήταν το αντίτιμο της ελεύθερης εισόδου τους στο θέατρο, το οποίο αποτελούσε χώρο παιδείας.

128. *Καλλίσιος συνθήκη ή ειρήνη* ονομάστηκε η συνθήκη ειρήνης που συνήψαν οι Αθηναίοι με τους Πέρσες μετά τις στρατιωτικές επιτυχίες που σημείωσαν οι πρώτοι εναντίον των δεύτερων στα μέσα του 5ου αι. π.Χ., με τελευταία τη νίκη του αθηναϊκού στόλου επί του περσικού στη Σαλαμίνα της Κύπρου.

Η ονομασία της συνθήκης οφείλεται στον αρχηγό της αθηναϊκής αποστολής στα Σούσα, τον Καλλία, είναι όμως γνωστή και ως *Κίμωνιος ειρήνη*, καθώς ο Κίμων με τις νίκες του εναντίον των Περσών τα προηγούμενα χρόνια συντέλεσε στην επίτευξή της.

129. Με τον όρο *κλασική εποχή* είναι γνωστή η περίοδος της αρχαίας ελληνικής ιστορίας από το τέλος των περσικών πολέμων (480 π.Χ.) έως και τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.). Ο χαρακτηρισμός «κλασική» αναγνωρίζει στην εποχή την υπεροχή των συντελεστών της και των επιτευγμάτων τους, επικυρώνει την πνευματική τους επιβολή και τη διαχρονική επιβίωσή τους στις ιδέες και στα δημιουργήματα μεταγενέστερων εποχών. Την εποχή αυτή διαμορφώθηκαν οι αξίες που αποτελούν τα θεμέλια του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού.

130. Η *λειτουργία* ήταν ένας θεσμός δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας της εποχής του Περικλή, σύμφωνα με τον οποίο, στο πλαίσιο των έκτακτων εισφορών για τις ανάγκες του κράτους, οι πλουσιότεροι πολίτες αναλάμβαναν να καλύψουν δαπάνες στρατιωτικών και δηροσκευτικών εκδηλώσεων. Αυτές ήταν υποχρεωτικές, έχοντας όμως παράλληλα τιμητικό χαρακτήρα, και οι σπουδαιότερες ήταν η χορηγία, η τριηραρχία, η αρχιθεωρία, η εστίαση, η γυμνασιαρχία.

131. Το *μετοίκιο* ήταν ο φόρος που πλήρωναν οι προερχόμενοι από άλλες πόλεις κάτοικοι της Αθήνας (οι μέτοικοι). Ο φόρος αυτός ήταν 12 δραχμές τον χρόνο για τους άντρες και 6 δραχμές για τις γυναίκες, αν είχαν εισοδήματα.

132. Με τον όρο *τριακοντούταις σπονδαί* είναι γνωστή η συνθήκη ειρήνης που κλείστηκε για τριάντα χρόνια μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών το 445 π.Χ. με πρωτοβουλία του Περικλή, που εκείνη την εποχή ανέλαβε πολιτική δράση στην Αθήνα μετά τον θάνατο του Κίμωνος.

133. Η *τριηραρχία* ήταν μια από τις λειτουργίες (έκτακτες εισφορές) που είχαν θεσπιστεί στην Αθήνα την εποχή του Περικλή, σύμφωνα με την οποία κάποιοι πλούσιοι Αθηναίοι (τριηραρχοί) καλούνταν να καλύπτει τα έξοδα της συντήρησης και του εξοπλισμού μιας τριήρους.

134. Η *χορηγία* ήταν μια από τις λειτουργίες (έκτακτες ει-

σφορές) που είχαν θεσπιστεί στην Αθήνα την εποχή του Περικλή, σύμφωνα με την οποία κάποιοι πλούσιοι Αθηναίοι (χορηγός) καλούνταν να καλύπτει τα έξοδα για τη διδασκαλία ενός θεατρικού έργου.

5.4. Σύντομης απάντησης

135. Το νικηφόρο αποτέλεσμα των περσικών πολέμων ήταν καθοριστικό για την ιστορική πορεία των Ελλήνων, καθώς προέβαλε όχι μόνο τον δυναμισμό που έκρυβε η πόλη-κράτος ως οργανωτικός θεσμός, αλλά κυρίως την ιδέα ότι οι αγώνες αυτοί ήταν κοινό έργο των Ελλήνων, που συγκρούστηκαν για την επιβίωσή τους με έναν διαφορετικό τρόπο ζωής, ένα διαφορετικό σύστημα αξιών, έναν διαφορετικό πολιτισμό, του οποίου επικράτησαν. Έτσι οι περσικοί πόλεμοι (τα Μηδικά) συνέβαλαν στη δημιουργία κοινής ιστορικής μνήμης αποτελώντας τους *πρώτους «εθνικούς» πολέμους* των Ελλήνων, στους οποίους χάρισαν αυτοπεποίθηση, αίσθηση αυτάρκειας αλλά και υπεροχής απέναντι στους «βαρβάρους» και, πάνω απ' όλα, την ψυχική ευφορία του νικητή που θέλει να αποκαταστήσει τις καταστροφές. Όλα αυτά ήταν για τους Έλληνες τα κίνητρα που δημιούργησαν τα επιτεύγματα στην πολιτική, στα γράμματα και τις τέχνες της κλασικής εποχής.

Επιπλέον, το αποτέλεσμα των περσικών πολέμων συνέβαλε και στην ενίσχυση της Αθήνας, που η συνεισφορά της σε αυτό ήταν καίρια. Έτσι, μετά τους περσικούς πολέμους και για πενήντα περίπου χρόνια η Αθήνα εξελίχθηκε σε ηγεμονική δύναμη, γεγονός που δημιούργησε τις προϋποθέσεις της αντιπαράθεσής της με τη Σπάρτη και οδήγησε τους Έλληνες στον μακροχρόνιο Πελοποννησιακό πόλεμο.

136. Βλ. στις σελ. 98-99 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η συμμαχία της Δήλου — Αθηναϊκή ηγεμονία», το απόσπασμα: Η Αθήνα μετά την απόκρουση του περσικού κινδύνου ... Ο φόρος καθοριζόταν σε πλοία ή χρήματα. — Βλ., επίσης, τον σχολιασμό του παραθέματος «12. Η ίδρυση της συμμαχίας της Δήλου» στις σελ. 197-198 του παρόντος βιβλίου.

137. Α) Βλ. στη σελ. 98-99 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η συμμαχία της Δήλου — Αθηναϊκή ηγεμονία», τα αποσπάσματα: Η Αθήνα μετά την απόκρουση του περσικού κινδύνου ... που στόχευαν στην ανάδειξή της σε μεγάλη δύναμη και τη συμμαχία οι Αθηναίοι τη χρησιμοποίησαν ως μέσο ... επιβολής της κυριαρχίας τους στους ίδιους τους συμμαχούς.

Β) Βλ. συνέχεια στις σελ. 99-100 του σχολικού βιβλίου τα αποσπάσματα: Ο πόλεμος εναντίον των Περσών συνεχίστηκε με αρκετές διακοπές ... να εξασθενίσουν την αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας και Η Αθήνα, παρά τον ανταγωνισμό της με τη Σπάρτη ... διαθέσεις αποχώρησης από τη συμμαχία.

138. Βλ. στη σελ. 99 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η συμπαχία της Δήλου – Αθηναϊκή ηγεμονία», το απόσπασμα: *Ο Κίμων, εκπρόσωπος της αριστοκρατικής παράταξης ... Ο Κίμων εξοστρακίστηκε (461 π.Χ.) και η φιλολακωνική πολιτική του εγκαταλείφθηκε οριστικά.*

139. Ο Περικλής συνέβαλε καθοριστικά στην ενίσχυση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα με τη λήψη μέτρων όπως:

- η αφαίρεση αρμοδιοτήτων από τον Άρειο Πάγο, πράγμα που οδήγησε στην ακόμη μεγαλύτερη αποδυνάμωση των αριστοκρατών και στην ενίσχυση της εκκλησίας του δήμου.
- η οργάνωση της ναυτικής δύναμης της Αθήνας, πράγμα που οδήγησε στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης του λαού και στην ενίσχυση όλων όσοι είχαν άμεσα οφέλη από τη ναυτιλία (ναυτικοί, έμποροι, Βιοτέχνες κ.ά.), οι οποίοι ήταν ανέκαθεν υπέρμαχοι της δημοκρατίας.
- η καθιέρωση μισθού για τους πολίτες που συμμετείχαν σε εκστρατεία, πράγμα που συνέβαλε στο να συνειδητοποιήσουν οι πολίτες τον ρόλο τους στη διατήρηση και την ενίσχυση της δύναμης της πόλης, και κατ' επέκταση στην άσκηση της εξουσίας.

- στην καθιέρωση χρηματικής αποζημίωσης στους (λαϊκούς) δικαστές, όπως επίσης και στους κληρωτούς άρχοντες και τους βουλευτές, πράγμα που εξασφάλιζε τη συμμετοχή ακόμα και των φτωχών Αθηναίων στα διάφορα όργανα της εξουσίας. Οι οικονομικές αυτές παροχές επεκτάθηκαν και σε δαπάνες για την πολιτιστική ανάπτυξη των Αθηναίων, όπως ήταν τα θεωρικά, το αντίτιμο της ελεύθερης εισόδου των πολιτών στο θέατρο, το οποίο αποτελούσε χώρο παιδείας για τους Αθηναίους. (Η απάντηση αυτή βασίζεται τόσο στο απόσπασμα της σελ. 101 του σχολικού βιβλίου *Η ενίσχυση του δημοκρατικού πολιτεύματος ... χώρος παιδείας για τους Αθηναίους* όσο και στο παράθεμα «14. Σημαντικά μέτρα της πολιτικής του Περικλή» στις σελ. 101-102, επίσης του σχολικού βιβλίου.)

140. Βλ. στις σελ. 101-102 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η εποχή του Περικλή», το απόσπασμα: *Την εποχή του Περικλή άμεση φορολογία δεν υπήρχε στην Αθήνα ... κυρίως με τη μορφή πολεμικών αποζημιώσεων.*

141. Τα έσοδα του αθηναϊκού κράτους την εποχή του Περικλή προέρχονταν μεταξύ άλλων από την εκμετάλλευση των μεταλλείων και τη φορολογία. Όσον αφορά την εκμετάλλευση των μεταλλείων, το ίδιο το κράτος εκμίσθωνε σε ιδιώτες τα ορυχεία μετάλλου, όπου η εργασία στα ορυχεία εκτελούνταν κυρίως από δούλους, για ορισμένο χρονικό διάστημα.

Όσον αφορά τη φορολογία, εκείνη την εποχή δεν ήταν άμεση – άμεση φορολογία ίσως εφαρμόστηκε σε στιγμές με-

γάλης κρίσης. Μόνο οι εγκαταστημένοι από άλλες πόλεις στην Αθήνα πλήρωναν φόρο, το μετοίκιο, 12 δραχμές τον χρόνο για τους άνδρες και 6 δραχμές για τις γυναίκες, αν είχαν εισοδήματα. Σημαντικό όμως έσοδο του κράτους ήταν η έμμεση φορολογία, που επιβαλλόταν για τα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα από τα αθηναϊκά λιμάνια και κυρίως από τον Πειραιά.

142. Βλ. στις σελ. 102-103 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Ο Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404 π.Χ.)», το απόσπασμα: *Οι δύο μεγάλες συμμαχίες ... στις ηγεμονικές τάσεις της Αθήνας. (Βλ., επίσης, περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις ηγεμονικές τάσεις της Αθήνας την απάντηση στη δεύτερη άσκηση-δραστηριότητα του σχολικού βιβλίου [Να σχολιάσετε ... οι Λακεδαιμόνιοι] στις σελ. 203-204 του παρόντος βιβλίου.)*

143. Βλ. στη σελ. 103 του σχολικού βιβλίου στην υποενότητα «Ο Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404 π.Χ.)» το απόσπασμα: *Ο Πελοποννησιακός πόλεμος ήταν εξοντωτικός ... στη διάρκεια του επόμενου αιώνα.*

144. α) Κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. οι πόλεις-κράτη περιήλθαν σε κρίση. Η κρίση αυτή εκδηλώθηκε αφενός στο εσωτερικό, όπου οι πόλεις-κράτη αντιμετώπιζαν ποικίλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, και αφετέρου στο εξωτερικό, όπου οξυνόταν ο μεταξύ τους ανταγωνισμός και πληθύναν οι συγκρούσεις, που συχνά υποκινούνταν από τους Πέρσες.

β) Την τελευταία περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου, οι Πέρσες, εκμεταλλευόμενοι τους ανταγωνισμούς των ελληνικών πόλεων και παρέχοντας χρήματα και βοήθεια τότε στη μια και τότε στην άλλη πόλη, προσπαθούσαν να διασπάσουν τις ελληνικές δυνάμεις. Μετά τη λήξη του πολέμου και την επικράτηση των Σπαρτιατών, οι Πέρσες δημιούργησαν αντισπαρτιατικό συνασπισμό από τη Θήβα, την Κόρινθο, το Άργος και την Αθήνα και υποκίνησαν τον Βωιωτικό ή Κορινθιακό πόλεμο (395-386 π.Χ.), ο οποίος έληξε με μια μειωτική για τον Ελληνισμό συνθήκη, τη Βασιλείο ή Ανταλκίδειο ειρήνη μεταξύ των Σπαρτιατών και του Μεγάλου Βασιλιά.

145. Βλ. στη σελ. 104 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η κρίση της πόλης-κράτους», το απόσπασμα: *Με τη Βασιλείο, γνωστή και ως Ανταλκίδειο ειρήνη ... όργανα της περσικής πολιτικής.*

146. Βλ. στη σελ. 105 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η πανελλήνια ιδέα», το απόσπασμα: *Η πανελλήνια ιδέα ήταν μια νέα πολιτική έκφραση ... την επικράτηση του Φιλίππου Β' της Μακεδονίας.*

147. Ο Φίλιππος Β', αφού κατόρθωσε να σταθεροποιήσει τη θέση του στον θρόνο της Μακεδονίας γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., έθεσε ως στόχους της πολιτικής του πρώτα την ισχυροποίηση του μακεδονικού κράτους και στη συνέ-

χεια την επέκταση της εξουσίας του. Στο πλαίσιο αυτό φρόντισε, μεταξύ άλλων, για την οργάνωση του στρατού και της οικονομίας του κράτους. Όσον αφορά τον στρατό, οργάνωσε ως κύριο στρατιωτικό σώμα τη μακεδονική φάλαγγα, που αποτελούνταν από πεζεταίρους σε σχηματισμό βάθους 16 σειρών και με οπλισμό ένα μακρύ δόρυ μήκους 6 μ., τη σάρισα. Το ιππικό επάνδρωναν οι ευγενείς, οι εταίροι όπως ονομάζονταν. Τον στρατό συμπλήρωναν σώματα ακοντιστών, τοξωτών και πελταστών.

Όσον αφορά δε την οικονομία, ο Φίλιππος Β', αφού πέτυχε την κατάληψη των ορυχείων χρυσού του Παγγαίου, έκοψε νόμισμα, τους χρυσούς στατήρες. Το νόμισμα αυτό βαθμιαία εκτόπισε τους περσικούς δαρεικούς από τον ελληνικό χώρο.

148. Βλ. στη σελ. 106 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Ο Φίλιππος Β' και η ένωση των Ελλήνων», το απόσπασμα: *Ακολούθησε επεκτατική εξωτερική πολιτική ... και να ηγηθεί του κοινού αγώνα εναντίον των Περσών.*

6. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

6.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Σ, 2. Σ, 3. Λ, 4. Σ, 5. Λ, 6. Σ, 7. Λ, 8. Σ, 9. Λ, 10. Σ, 11. Σ, 12. Λ.

6.2. Πολλαπλής επιλογής

13. γ, 14. γ, 15. β.

6.3. Σύντομης απάντησης

16. Βλ. στη σελ. 127 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Τα χαρακτηριστικά του ελληνιστικού κόσμου – α) Οικονο-

149. Βλ. στις σελ. 106-107 του σχολικού βιβλίου, το απόσπασμα: *Η πανελλήνια ένωση έγινε πραγματικότητα ... με ισάβιο αρχηγό τον Φίλιππο Β'.*

150. Βλ. στη σελ. 109 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Το έργο του Μ. Αλεξάνδρου», το απόσπασμα: *Σε ό,τι αφορά την πολιτική του δράση ... μια καινούργια διοικητική παράδοση.*

151. Βλ. στη σελ. 111 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Το έργο του Μ. Αλεξάνδρου», το απόσπασμα: *Στον οικονομικό τομέα, προώθησε ... ενιαίο νομισματικό σύστημα στην απέραντη αυτοκρατορία. – Βλ. ανάλογα και στη σελ. 190 του παρόντος βιβλίου.*

152. Βλ. στη σελ. 111 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Το έργο του Μ. Αλεξάνδρου», το απόσπασμα: *Τέλος, στον πολιτιστικό τομέα ... τη διάδοση της ενοπλής εξερεύνησης. – Βλ. ανάλογα και στη σελ. 191 του παρόντος βιβλίου.*

μικά», το απόσπασμα: *Την κατάλυση της περσικής αυτοκρατορίας ... και χρησιμοποιήθηκαν επιταγές.*

17. Βλ. στη σελ. 128 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Τα χαρακτηριστικά του ελληνιστικού κόσμου – β) Κοινωνικά», το απόσπασμα: *Όσοι ασχολήθηκαν με το εμπόριο ... κυρίως με τη χρησιμοποίηση δούλων.*

18. Βλ. στη σελ. 128 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Τα χαρακτηριστικά του ελληνιστικού κόσμου – γ) Πολιτικά», το απόσπασμα: *Το σύστημα διακυβέρνησης ... για το ατομικό του συμφέρον.*

7. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

7.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Λ, 2. Σ, 3. Λ, 4. Σ, 5. Σ, 6. Σ, 7. Λ, 8. Λ, 9. Λ, 10. Λ, 11. Σ, 12. Σ, 13. Σ, 14. Λ, 15. Λ, 16. Σ, 17. Λ, 18. Λ, 19. Λ, 20. Λ, 21. Λ, 22. Σ, 23. Σ, 24. Σ, 25. Λ, 26. Σ, 27. Λ, 28. Λ, 29. Σ, 30. Λ, 31. Σ, 32. Λ, 33. Σ, 34. Λ, 35. Σ, 36. Λ.

7.2. Πολλαπλής επιλογής

37. δ, 38. δ, 39. β, 40. δ, 41. γ, 42. β, 43. α, 44. γ, 45. γ, 46. γ, 47. α.

7.3. Εξήγησης ιστορικών όρων

48. Με τον όρο **γραμματικοί** είναι γνωστοί οι φιλόλογοι των ελληνιστικών χρόνων, που εργάζονται στις βιβλιοθήκες των μεγάλων πολιτιστικών κέντρων της εποχής, κυρίως στη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, καταγράφοντας σε παπύρους – γραφική ύλη που αφθονούσε στην Αίγυπτο – και σχολιάζοντας τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων.

49. **Θρησκευτικός συγκρητισμός** είναι η τεχνητή συνένωση ποικίλων θρησκευτικών δοξασιών. Η λέξη **συγκρητισμός**

οφείλει την προέλευσή της στους Κρήτες, οι οποίοι ενώπιον κοινού εκθρόνου παραμερίζαν τις μεταξύ τους διαφορές και ενώνονταν. Με τον όρο, λοιπόν, αυτό χαρακτηρίζεται πιο συγκεκριμένα η ανάμιξη των θρησκευτικών πεποιθήσεων των Ελλήνων και των λαών της Ανατολής, με την παράλληλη εμφάνιση νέων λατρειών, κατά την ελληνιστική εποχή.

50. Με την ονομασία **Κοινή Ελληνική** ή απλώς **Κοινή** είναι γνωστή η μορφή της ελληνικής γλώσσας που χρησιμοποιήθηκε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους όχι μόνο από τους Έλληνες, αλλά και από τους εξελληνισμένους χηγενείς πληθυσμούς του ελληνιστικού κόσμου. Η Κοινή Ελληνική, που βάση της έχει την αττική διάλεκτο, διαμορφώθηκε από τη συγχώνευση των ελληνικών διαλέκτων στον χώρο της Ανατολής, όπου συνέρρεαν Έλληνες και όπου υπήρχε ανάγκη να επικοινωνήσουν με ευκολία τόσο μεταξύ τους όσο και με τους χηγενείς.

51. Με τον όρο **στωική φιλοσοφία** είναι γνωστή η διδασκαλία του Ζήνωνα, Έλληνα φιλοσόφου των ελληνιστικών χρόνων, που υποστήριζε ότι η ζωή έχει μικρή αξία, γι' αυτό ο άνθρωπος πρέπει να είναι αυτάρκης και εγκρατής, καθώς και ότι η ευτυχία του δεν εξαρτάται από τα επίγεια. Ο χαρακτηρισμός αυτής της φιλοσοφίας ως **στωικής** οφείλεται στο ότι έδρα της φιλοσοφικής σχολής του Ζήνωνα ήταν η Ποικίλη Στοά στην αρχαία αγορά της Αθήνας.

7.4. Σύντομης απάντησης

52. Βλ. στις σελ. 140-141 του σχολικού βιβλίου την υποενό-

τητα «Η Αλεξάνδρεια». – Συμπληρωματικά, βλ. και στη σελ. 148 του σχολικού βιβλίου τα αποσπάσματα: *Οι αστρονομικές έρευνες θα ήταν αδύνατες ... μετά την Αγία Γραφή και Κέντρο των φυσικογνωστικών επιστημών ήταν η Αλεξάνδρεια ... και την κυκλοφορία του αίματος.*

53. Στην Πέργαμο, την πρωτεύουσα του κράτους των Ατταλιδών στη Μ. Ασία, λειτουργούσε επίσης μεγάλη βιβλιοθήκη, όπου είχαν συγκεντρωθεί διακόσιες χιλιάδες περίπου χειρόγραφα. Εκεί, η έλλειψη παπύρου είχε οδηγήσει τους κατοίκους στην ανακάλυψη της περγαμηνής, μιας νέας γραφικής ύλης που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγή χειρογράφων. Επίσης στην Πέργαμο είχε δημιουργηθεί Μουσείο που είχε την ίδια λειτουργία με τα σύγχρονα μουσεία, ενώ οι πρωτοβουλίες των ηγεμόνων της, που, προκειμένου να ενισχύσουν το κύρος τους, είχαν φροντίσει να στολίσουν την πόλη με μοναδικά οικοδομήματα και καλλιτεχνήματα όπως ο περίφημος ο βωμός του Διός, συνέβαλαν στην εξέλιξη της Πέργαμου σε σημαντικό καλλιτεχνικό κέντρο.

54. Βλ. στη σελ. 144 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Τα γράμματα», το απόσπασμα: *Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους ... και ονομάστηκαν γραμματικά.*

55. Βλ. στις σελ. 142-143 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Η γλώσσα».

56. Βλ. στις σελ. 143-144 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Η θρησκεία», κυρίως το απόσπασμα: *Η εξάπλωση του Ελληνισμού και η ανάμιξή του ... για μια καλύτερη ζωή μετά τον θάνατο.*

8. ΟΙ ΛΑΟΙ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΚΑΙ Ο ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

8.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Σ, 2. Σ, 3. Σ, 4. Λ, 5. Λ, 6. Σ, 7. Λ, 8. Σ, 9. Λ, 10. Σ, 11. Σ, 12. Λ, 13. Σ, 14. Λ, 15. Σ, 16. Σ, 17. Λ, 18. Λ, 19. Λ, 20. Σ, 21. Λ, 22. Σ, 23. Λ, 24. Σ, 25. Λ, 26. Λ, 27. Λ, 28. Λ, 29. Σ.

8.2. Πολλαπλής επιλογής

30. γ, 31. α, 32. α, 33. γ, 34. δ, 35. δ, 36. γ, 37. α, 38. β, 39. γ, 40. δ, 41. δ.

8.3. Εξήγησης ιστορικών όρων

42. Οι **δήμαρχοι** ήταν άρχοντες της αρχαίας Ρώμης κατά την περίοδο της δημοκρατίας. Αναδείχθηκαν στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και εκλέγονταν για έναν χρόνο, με κύριο έργο του προστασία των πληθείων από τις αυθαίρεσες των πατρι-

κίων. Θεωρούνταν πρόσωπα ιερά και απαραβίαστα. Είχαν το δικαίωμα να αρνηθούν την ψήφιση ενός νόμου, όταν αυτός προσέβαλλε τα συμφέροντα των πληθείων (veto).

43. Ο **δικτάτορας** ήταν στην αρχαία Ρώμη ένας εκλεγμένος άρχοντας, προερχόμενος από τους υπάτους, στον οποίο παραχωρούνταν όλες οι εξουσίες για έξι μήνες, όταν η πολιτεία βρισκόταν σε κρίσιμη κατάσταση.

44. Η **Δωδεκάδελτος** είναι ένα σώμα νόμων στην αρχαία Ρώμη που αποτελούσε καταγραφή του εθιμικού δικαίου των Ρωμαίων. Η καταγραφή αυτή έγινε πρώτη φορά στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. κάρη στους αγώνες των πληθείων, με σκοπό την αποτροπή των αυθαίρετων δικαστικών αποφάσεων των πληθείων. Αργότερα, κατά την αυτοκρατορική περίοδο, η Δωδεκάδελτος συμπληρώθηκε, τροποποιήθηκε και επεκτάθηκε, για να καλύψει τις ανάγκες των κατακτημένων λαών.

45. Οι **πατρίκιοι** αποτελούσαν την ανώτερη κοινωνική τάξη στην αρχαία Ρώμη. Ήταν οι Ρωμαίοι που ανήκαν στις παλαιές μεγάλες οικογένειες, οι οποίες, με τα άμεσα μέλη και τα παρακλάδια τους, αποτελούσαν τα ρωμαϊκά γένη. Όλα τα μέλη ενός γένους ονομάζονταν πατρίκιοι, γιατί κατάγονταν από τον ίδιο πατέρα, τον οποίο αναγνώριζαν και ως αρχηγό. Σταδιακά οι πατρίκιοι ήρθαν σε επιμειξίες με άλλες τάξεις, όπως οι πελάτες, και συγχωνεύτηκαν σε μία τάξη.

46. Οι **πελάτες** ήταν στην αρχαία Ρώμη την περίοδο της βασιλείας η δεύτερη κατά σειρά κοινωνική τάξη μετά τους πατρίκιοι. Επρόκειτο γι' αυτούς που ζούσαν κοντά στους πατρίκιους ως υπήκοοι και δέχονταν την προστασία τους. Επρόκειτο μάλλον για τους προίταλιότες κατοίκους, δηλαδή τους Λίχουρες. Σταδιακά αυτοί ήρθαν σε επιμείζια με τους πατρίκιους και συγχωνεύτηκαν σε μία τάξη.

47. Για τους **πληθείους** βλ. στη σελ. 172 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η κοινωνική συγκρότηση», το απόσπασμα: *Πληθείοι ήταν όλοι οι νεότεροι κάτοικοι της Ρώμης ... με χυναίκες από την τάξη των πατρικίων.* Μπορεί επίσης να συμπληρωθεί εδώ το ότι σταδιακά, μέσα από σκληρούς αγώνες την περίοδο της δημοκρατίας, οι πληθείοι κατόρθωσαν να αποκτήσουν δικαιώματα και πολιτική οντότητα.

48. Με τον όρο **Ρωμαϊκή δημοκρατία** ή **πολιτεία (Res publica)** είναι γνωστό το πολίτευμα του αρχαίου ρωμαϊκού κράτους από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. ως τα τέλη περίπου του 1ου αι. π.Χ., με την άνοδο στην εξουσία του Οκταβιανού Αυγούστου. Το πολίτευμα αυτό εγκαθιδρύθηκε μετά το τέλος της περιόδου της βασιλείας το 509 π.Χ., οπότε εξεγέρθηκαν οι πατρίκιοι εναντίον του τότε βασιλιά – η πολιτειακή αυτή μεταβολή συνέπεσε μάλιστα με την απομάκρυνση των Ετρού-

σκων. Έτσι, παρ' ότι οι ίδιοι οι Ρωμαίοι ονόμαζαν το νέο του πολίτευμα **δημοκρατία**, στην πραγματικότητα επρόκειτο για αριστοκρατικό καθεστώς, αφού την εξουσία είχαν κατά βάση οι πατρίκιοι.

49. Οι **τιμνές** ήταν άρχοντες του ρωμαϊκού κράτους κατά την περίοδο της δημοκρατίας. Ήταν δύο και εκλέγονταν για δεκαοκτώ μήνες. Ως έργο τους είχαν: α) την τήρηση των πολιτών, δηλαδή την κατάταξή τους ανάλογα με τα περιουσιακά τους στοιχεία, β) τη σύνταξη του καταλόγου των συγκλητικών, δηλαδή όριζαν ποιοι από τους άρχοντες είχαν το δικαίωμα να εισέλθουν στη σύγκλητο, γ) την κατάρτιση του προϋπολογισμού του κράτους και δ) την επιβλεψη των ηθών, δηλαδή είχαν τη δικαιοδοσία να στερήσουν τα πολιτικά δικαιώματα σ' όποιον πολίτη επιδείκνυε ανήθικη συμπεριφορά.

50. Μεταξύ των αρχόντων του ρωμαϊκού κράτους κατά την περίοδο της δημοκρατίας, οι οποίοι εκπροσωπούσαν την εκτελεστική εξουσία της πολιτείας, οι σπουδαιότεροι ήταν οι δύο **ύπατοι**. Αυτοί εκλέγονταν για έναν χρόνο αρχικά, συγκέντρωναν όλες τις εξουσίες που προηγουμένως είχε ο βασιλιάς, είχαν μεγαλοπρεπή εμφάνιση και ακολουθούνταν από δώδεκα ραβδούχους. Όταν, μάλιστα, η πολιτεία βρισκόταν σε κρίσιμη κατάσταση, τότε για έξι μήνες όλες οι εξουσίες παραχωρούνταν σε έναν εκλεγμένο άρχοντα από τους υπάτους, που ονομαζόταν **δικτάτορας**.

8.4. Σύντομης απάντησης

51. Βλ. στη σελ. 172 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Η πολιτική οργάνωση»: *Την περίοδο της βασιλείας ... και εξέλεγε τον βασιλιά.*

9. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ – ΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ

9.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Σ, 2. Λ, 3. Σ, 4. Σ, 5. Σ, 6. Λ, 7. Λ, 8. Σ, 9. Σ, 10. Λ, 11. Σ, 12. Λ, 13. Σ, 14. Λ, 15. Λ.

9.2. Πολλαπλής επιλογής

16. δ, 17. β, 18. α, 19. α, 20. β.

9.3. Εξήγησης ιστορικών όρων

21. Σχετικά με τον όρο **αγροτικός νόμος** βλ. στη σελ. 195 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Τιβέριος και Γάιος Γράκκος», το απόσπασμα: *Ο Τιβέριος Γράκκος ... που δεν είχε έγγαιο ιδιοκτησία.*

9.4. Σύντομης απάντησης

22. Βλ. στις σελ. 194-195 του σχολικού βιβλίου στην υποενότητα «Κάτων ο Τιμητής»: *Πρωταγωνιστικό ρόλο στην προσπάθεια ... είχαν πλέον ριζώσει στη ρωμαϊκή κοινωνία.*

23. Βλ. στη σελ. 195 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Τιβέριος και Γάιος Γράκκος», το απόσπασμα: *Ο Τιβέριος Γράκκος όταν εκλέχτηκε δήμαρχος ... που δεν είχε έγγαιο ιδιοκτησία.*

24. Όταν ο Γάιος Γράκκος εκλέχτηκε δήμαρχος στην αρχαία Ρώμη το 123 π.Χ., δέκα χρόνια μετά την πρώτη εκλογή του αδελφού του Τιβέριου, προέβη σε μια σειρά μέτρων εμπνευσμένων από το έργο εκείνου. Από τα μέτρα αυτά, άμεση βοήθεια στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα του ρωμαϊκού

κράτους μπορούσε να προσφέρει το ότι: α) Έθεσε σε εφαρμογή τον αγροτικό νόμο και ψήφισε μια σειρά νέων μέτρων που βελτίωναν τη θέση των ακτημόνων. β) Ίδρυσε αποικίες στις κατεκτημένες περιοχές της Ιταλίας και εγκατέστησε ακτήμονες. γ) Καθιέρωσε τη διανομή σιταριού για τους φτωχούς της Ρώμης. δ) Μείωσε τα χρόνια της στράτευσης και αύξησε τον στρατιωτικό μισθό.

25. Α) Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια των Γράκων στόχευε στον έλεγχο της κοινωνικής ανισότητας, στην αποκατάσταση μεγάλου μέρους των ακτημόνων και στην αποδυνάμωση των συγκλητικών.

Β) Στο έργο των Γράκων αντιτάχθηκαν οι συγκλητικοί, που

δίχονταν άμεσα από τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειές τους. Αυτοί, λοιπόν, κατάφεραν να εξουδετερώσουν τόσο τον Τιβέριο όσο και τον Γάιο Γράκκο με τον ίδιο ουσιαστικά τρόπο: έστρεψαν, κυρίως με εξαγορές, ένα μέρος του λαού εναντίον τους και πέτυχαν τη θανάτωσή τους – ο Τιβέριος δολοφονήθηκε, ενώ ο Γάιος, όταν απέτυχε η εξέγερση που οργάνωσε κατά τη συγκλήτου και εξοντώθηκαν οι οπαδοί του, διέταξε ο ίδιος έναν δούλο του να τον σκοτώσει, για να αποφύγει την ατίμωση. Έτσι το έργο των Γράκων απέτυχε, καθώς, όπως φάνηκε, η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στο ρωμαϊκό κράτος από τις μεγάλες κατακτήσεις δεν ευνόησε τις αλλαγές.

10. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ (27 π.Χ.-193 μ.Χ.)

10.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Σ, 2. Λ, 3. Σ, 4. Σ, 5. Σ, 6. Λ, 7. Λ, 8. Λ, 9. Σ, 10. Σ, 11. Λ, 12. Λ, 13. Σ, 14. Σ, 15. Σ, 16. Λ, 17. Λ, 18. Σ.

10.2. Πολλαπλής επιλογής

19. β, 20. β, 21. β.

10.3. Εξήγησης ιστορικών όρων

22. Με το **Διάταγμα του Καρακάλλα**, που εκδόθηκε το 212 π.Χ. από τον ομώνυμο Ρωμαίο αυτοκράτορα, γενικεύτηκε η απόκτηση του δικαιώματος του Ρωμαίου πολίτη στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, οπότε όλοι οι ελεύθεροι κάτοικοι της, Ανεξαρτήτως προέλευσης, αναγνωρίζονταν στο εξής ως Ρωμαίοι πολίτες.

23. Με τον όρο **Ηγεμονία (Principatus)**, που προέρχεται από τον τίτλο του πρώτου πολίτη του κράτους (princeps), είναι γνωστή η μορφή του μοναρχικού πολιτεύματος που εγκαθίδρυσε τον 1ο αιώνα μ.Χ. στο ρωμαϊκό κράτος ο Οκταβιανός Αύγουστος συγκεντρώνοντας βαθμιαία όλες τις εξουσίες στο πρόσωπό του. Ουσιαστικά, πάντως, το πολίτευμα του Principatus ήταν μια διαρχία εξουσιών με παράγοντες λειτουργίας τον πρώτο πολίτη και τη σύγκλητο, οι οποίοι όμως, καθώς οι αρμοδιότητές τους δεν ήταν με σαφήνεια καθορισμένες, έρχονταν συχνά σε προστριβές.

24. Οι **νομοδιδάσκαλοι** στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν ειδικοί πνευματικοί άνθρωποι που έργο τους ήταν η ερμηνεία του πολύπλοκου εκείνη την εποχή ρωμαϊκού δικαίου. Τέτοιοι νομομαθείς υπήρχαν ήδη από την περίοδο της δημοκρατίας. Οι πιο γνωστοί δραστηριοποιήθηκαν στην εποχή των Αντωνίων, όπως ήταν ο Σάλβιος Ιουλιανός και ο Γάιος, ενώ άλλοι αργότερα, τον 4ο αι. μ.Χ.

25. Οι **πρατωριανοί** στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν στρατιώτες-μέλη της προσωπικής φρουράς του αυτοκράτορα, η οποία αποτελούνταν από εννέα στρατιωτικές μονάδες, με καθημιά από αυτές να αριθμεί χίλιους στρατιώτες. Οι πρατωριανοί, που η ονομασία τους προέρχεται από το **πρατόριο**, όπου ήταν παλαιότερα η έδρα του στρατηγού, ήταν πιστοί στον αυτοκράτορα, σταδιακά όμως απέκτησαν μεγάλη δύναμη και έγιναν επικίνδυνοι για το κράτος, αφού είχαν τη δυνατότητα να ανεβάζουν και να κατεβάζουν αυτοκράτορες σύμφωνα με τις επιθυμίες τους.

10.4. Σύντομης απάντησης

26. Βλ. στις σελ. 206-207 του σχολικού βιβλίου, στην υποενότητα «Η Ισχυροποίηση της κεντρικής εξουσίας», τα αποσπάσματα: *Μετά τη ναυμαχία στο Άκτιο ... συμβιβαστική τακτική στην κατανομή της εξουσίας, καθώς και στη σελ. 208 το απόσπασμα: Ο Οκταβιανός συγκέντρωσε αχεδόν όλες τις εξουσίες ... χωρίς να δημιουργηθεί η παραμικρή αντίδραση.*

27. Βλ. στη σελ. 208 του σχολικού βιβλίου το απόσπασμα: *Στήριγμα του νέου μονάρχη αποδείχτηκε ... σύμφωνα με τις επιθυμίες τους.*

28. Βλ. στις σελ. 212-213 του σχολικού βιβλίου το απόσπασμα: *Ωστόσο, ο πρωταγωνιστικός ρόλος της Ρώμης ... θα αναγνωριστούν ως Ρωμαίοι πολίτες.*

29. Βλ. στη σελ. 213 του σχολικού βιβλίου το απόσπασμα: *Το ρωμαϊκό κράτος, ιδιαίτερα κατά τον 2ο αι. μ.Χ., δημιούργησε ... Έτσι στη ρωμαϊκή οικουμένη επικράτησε ειρήνη (Pax Romana) και για μεγάλο χρονικό διάστημα ευνομία.*

30. Βλ. στις σελ. 213-214 του σχολικού βιβλίου το απόσπασμα: *Η μεγαλύτερη προσφορά του ρωμαϊκού πνεύματος στους υπηκόους του ... ενώ άλλοι αργότερα, τον 4ο αι. μ.Χ.*

11. Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (4ος-5ος αι. μ.Χ.)

11.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Σ, 2. Λ, 3. Λ, 4. Σ, 5. Λ, 6. Σ, 7. Σ, 8. Λ, 9. Σ, 10. Λ, 11. Σ, 12. Λ, 13. Σ, 14. Σ, 15. Λ, 16. Σ, 17. Σ, 18. Λ, 19. Σ, 20. Σ, 21. Σ, 22. Λ, 23. Σ, 24. Σ, 25. Λ, 26. Σ, 27. Λ.

11.2. Πολλαπλής επιλογής

28. α, 29. γ, 30. α, 31. α, 32. γ, 33. α.

11.3. Σύντομης απάντησης

34. Βλ. στις σελ. 234-235 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Οι διοικητικές αλλαγές»: *Όταν ο Διοκλητιανός ... η έδρα της συγκλήτου.*

35. Βλ. στις σελ. 235-236 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Η αλλαγή στη μορφή του πολιτεύματος»: *Ο Διοκλητιανός μετέβαλε ... έγινε τώρα απόλυτος μονάρχης (dominus).*

36. Το **Διάταγμα των Μεδιολάνων** (ή **Διάταγμα της ανεξίθρησκείας**), με το οποίο καθιερώθηκε απόλυτη ελευθερία στην επιλογή λατρείας για τους κατοίκους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, υπογράφηκε από τον Μ. Κωνσταντίνο και τον Λικίνιο αρχικά στο Μιλάνο (Μεδιόλανο) τον Φεβρουάριο του 313 μ.Χ. και είχε ισχύ αρχικά για τους κατοίκους του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας, ενώ λίγους μήνες αργότερα έγινε αποδεκτό και στη Νικομήδεια της Βιθυνίας, οπότε ίσχυσε και για τους κατοίκους του ανατολικού τμήματος. Το διάταγμα αυτό είχε ξεχωριστή σημασία για το ρωμαϊκό κράτος, καθώς τερμάτισε τις διακρίσεις μεταξύ των χριστιανών και των μη χριστιανών υπηκόων της αυτοκρατορίας, αποκαθιστώντας την εσωτερική ειρήνη του κράτους, που είχε διαταραχθεί από τους διωγμούς των προηγούμενων χρόνων. Επιπλέον, διαδραμάτισε αποφασιστικό ρόλο στην ιστορία των σχέσεων του κράτους και της νέας θρησκείας και συνδέθηκε με τον εκχριστιανισμό της αυτοκρατορίας.

37. Βλ. στις σελ. 237-238 του σχολικού βιβλίου το απόσπασμα: *Είναι γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος με μια σειρά από ενέργειες ... βαφτίστηκε χριστιανός.*

38. Μετά την επικράτησή του ο Κωνσταντίνος αποφάσισε να μεταφέρει την πρωτεύουσα του ρωμαϊκού κράτους στην Ανατολή, όπου στη θέση του αρχαίου Βυζαντίου (αποικία των Μεγαρέων, του 7ου αιώνα π.Χ.) ίδρυσε τη **Νέα Ρώμη**, τη μετέπειτα **Κωνσταντινούπολη**, τα εγκαίνια της οποίας έγιναν στις 11 Μαΐου του 330 μ.Χ.

Η απόφαση αυτή του Μ. Κωνσταντίνου για τη μεταφορά της πρωτεύουσας εξυπηρετούσε τις πολιτικές του επιδιώξεις, την ισχυροποίηση της απόλυτης μοναρχίας και τον εκχριστιανισμό της αυτοκρατορίας, ενώ παράλληλα προέκυψε ως διοικητική ανάγκη για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργούσαν οι βαρβαρικές επιδρομές. Έτσι, η Ρώμη κρινόταν πλέον ακατάλληλη ως πρωτεύουσα, αφού, εκτός του ότι αποτελούσε πόλο έλξης για τους λαούς της Δύσης, ήταν συγχρόνως ταυτισμένη με τον αρχαίο κόσμο και τη ρωμαϊκή παράδοση. Αντίθετα, η νέα πρωτεύουσα, εκτός από το ότι η θέση της ήταν προνομιακή για την άμυνα και την οικονομική ανάπτυξη της αυτοκρατορίας, βρισκόταν κοντά σε περιοχές της Ανατολής όπου κατοικούσαν κυρίως Έλληνες και χριστιανοί – στους οποίους βασιζόταν ο Κωνσταντίνος για την επιτυχία των πολιτικών του επιδιώξεων.

Με τη μεταφορά, λοιπόν, της πρωτεύουσας του ρωμαϊκού κράτους το κέντρο βάρους της αυτοκρατορίας μετακινήθηκε από τον λατινικό πολιτιστικό χώρο στον ελληνικό και η αυτοκρατορία απέκτησε σταδιακά ελληνικό χαρακτήρα.

39. Βλ. στη σελ. 251 του σχολικού βιβλίου την υποενότητα «Το τέλος του Δυτικού ρωμαϊκού κράτους»: *Από τα μέσα του 5ου αιώνα η Ιταλία ... η συμβατική αρχή του Μεσαίωνα για τη Δύση.*

12. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

12.1. Εύρεσης Σωστού – Λάθους

1. Σ, 2. Λ, 3. Σ, 4. Λ, 5. Σ, 6. Σ, 7. Σ, 8. Σ, 9. Λ, 10. Λ, 11. Σ, 12. Σ, 13. Σ, 14. Λ, 15. Λ, 16. Σ, 17. Λ, 18. Σ.

12.2. Πολλαπλής επιλογής

19. δ, 20. γ, 21. γ, 22. δ, 23. α.

12.3. Σύντομης απάντησης

24. Όσον αφορά τη θρησκευτική του πολιτική, ο Ιουστινιανός αντιμετώπισε με σιληρότητα τα κατάλοιπα των αρχαίων θρησκειών. Για τον λόγο αυτόν έκλεισε τη νεοπλατωνική σχολή των Αθηνών (529 μ.Χ.) και δήμεισε την περιουσία της. Εξόντωσε, παράλληλα, τις θρησκευτικές μειονότητες.

Με επικείμενη συμπεριφέρθηκε μόνο προς τους Εβραίους, γι' αυτό και διατηρήθηκε η θρησκεία τους. Πραγματοποιήθηκε ιεραποστολικό έργο για τον εκχριστιανισμό ειδωλολατρικών χειτονικών λαών, στον Καύκασο, στη Νουβία (σημ. Σουδάν), στη Σαχάρα και στον Δούναβη. Οικοδόμησε, τέλος, την Αγία Σοφία, το καύχημα της χριστιανικής αρχιτεκτονικής.

Η θρησκευτική αυτή πολιτική του Ιουστινιανού εκπορευόταν από τη γενικότερη εσωτερική πολιτική του, που στόχευε στη συνοχή μιας κοινότητας λαών των οποίων βασικό συνδετικό στοιχείο, εκτός από την ελληνική πολιτιστική παράδοση, ήταν η χριστιανική πίστη. Για τον λόγο αυτόν δραστηριοποιήθηκε κατά τους προαναφερόμενους τρόπους, ώστε να την επιβάλει ως τη μοναδική θρησκεία της πολυεθνικής επικράτειάς του.

25. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός προχώρησε στη συστηματική κωδικοποίηση του Δικαίου, έργο που αποτέλεσε τη

σπουδαιότερη σε σημασία πλευρά της εσωτερικής του πολιτικής. Το κύριο μέρος του νομοθετικού έργου ήταν γραμμένο στη λατινική· οι καινούριοι, ωστόσο, νόμοι εκδόθηκαν στην ελληνική γλώσσα, για να είναι κατανοητοί από τον λαό. Συγκεκριμένα, στο νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού περιλαμβάνονται ο *Ιουστινιάνειος κώδικας* (529 και 534), ο *Πανδέκτης* (533), οι *Εισηγήσεις* (533) —όλα σε λατινική γλώσσα— και τέλος οι *Νεαρές* (μετά το 534), που είναι γραμμένες στα ελληνικά. Η κωδικοποίηση των νόμων της εποχής εκείνης έγινε γνωστή τον 16ο αιώνα ως *Corpus juris civilis* (αστικό δικαίο) και αποτέλεσε τη βάση της νεότερης νομοθεσίας των ευρωπαϊκών κρατών.

26. Βλ. στις σελ. 257-258 του σχολικού βιβλίου το απόσπασμα: *Θεμελιώθηκε νέο διοικητικό σύστημα ... στον δυτικό μεσαιωνικό κόσμο.* — Συμπληρωματικά, βλ. στη σελ. 404 του παρόντος βιβλίου την απάντηση στη σχετική άσκηση-δραστηριότητα 4 (*Ποιον τομέα ... την άποψή σας*).

13. ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑ ΘΕΜΑΤΩΝ

1. $1 \rightarrow \gamma, 2 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \epsilon, 5 \rightarrow \beta, 6 \rightarrow \delta.$
2. $1 \rightarrow \beta, 2 \rightarrow \gamma, 3 \rightarrow \delta, 5 \rightarrow \alpha, 6 \rightarrow \epsilon.$
3. $1 \rightarrow \gamma, 2 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \epsilon, 5 \rightarrow \delta, 6 \rightarrow \beta.$
4. $1 \rightarrow \gamma, 2 \rightarrow \beta, 3 \rightarrow \epsilon, 4 \rightarrow \delta, 5 \rightarrow \alpha.$
5. $2 \rightarrow \gamma, 3 \rightarrow \delta, 4 \rightarrow \epsilon, 5 \rightarrow \alpha, 6 \rightarrow \beta.$
6. $1 \rightarrow \beta, 2 \rightarrow \alpha, 3 \rightarrow \gamma, 5 \rightarrow \epsilon, 6 \rightarrow \delta.$
7. $1 \rightarrow \delta, 2 \rightarrow \gamma, 3 \rightarrow \epsilon, 5 \rightarrow \beta, 6 \rightarrow \alpha.$
8. $1 \rightarrow \epsilon, 2 \rightarrow \delta, 3 \rightarrow \gamma, 4 \rightarrow \beta, 5 \rightarrow \alpha.$
9. $1 \rightarrow \delta, 2 \rightarrow \gamma, 3 \rightarrow \epsilon, 4 \rightarrow \alpha, 5 \rightarrow \beta.$
10. $1 \rightarrow \delta, 2 \rightarrow \epsilon, 3 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \beta, 6 \rightarrow \gamma.$
11. $1 \rightarrow \epsilon, 2 \rightarrow \beta, 3 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \gamma, 6 \rightarrow \delta.$
12. $1 \rightarrow \beta, 2 \rightarrow \gamma, 3 \rightarrow \delta, 5 \rightarrow \alpha, 6 \rightarrow \epsilon.$
13. $1 \rightarrow \epsilon, 2 \rightarrow \beta, 3 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \delta, 5 \rightarrow \gamma.$
14. $1 \rightarrow \alpha, 2 \rightarrow \beta, 3 \rightarrow \gamma, 4 \rightarrow \delta, 5 \rightarrow \epsilon.$
15. $1 \rightarrow \beta, 2 \rightarrow \gamma, 4 \rightarrow \epsilon, 5 \rightarrow \delta, 6 \rightarrow \alpha.$
16. $1 \rightarrow \gamma, 3 \rightarrow \iota, 4 \rightarrow \eta, 5 \rightarrow \zeta, 6 \rightarrow \delta,$
 $7 \rightarrow \epsilon, 8 \rightarrow \beta, 9 \rightarrow \theta, 10 \rightarrow \alpha, 11 \rightarrow \sigma\tau.$
17. $1 \rightarrow \beta, 2 \rightarrow \alpha, 3 \rightarrow \gamma, 4 \rightarrow \delta, 5 \rightarrow \sigma\tau.$

18. $1 \rightarrow \delta, 2 \rightarrow \epsilon, 3 \rightarrow \beta, 4 \rightarrow \gamma, 5 \rightarrow \alpha.$
19. $1 \rightarrow \epsilon, 3 \rightarrow \delta, 4 \rightarrow \gamma, 5 \rightarrow \beta, 6 \rightarrow \alpha.$
20. $1 \rightarrow \iota, 2 \rightarrow \zeta, 3 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \theta, 5 \rightarrow \beta,$
 $6 \rightarrow \epsilon, 8 \rightarrow \eta, 9 \rightarrow \gamma, 10 \rightarrow \sigma\tau, 11 \rightarrow \delta.$
21. $1 \rightarrow \gamma, 2 \rightarrow \delta, 3 \rightarrow \beta, 4 \rightarrow \epsilon, 6 \rightarrow \alpha.$
22. $1 \rightarrow \beta, 2 \rightarrow \delta, 3 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \epsilon, 5 \rightarrow \gamma.$
23. $1 \rightarrow \beta, 2 \rightarrow \gamma, 3 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \epsilon, 5 \rightarrow \delta.$
24. $1 \rightarrow \gamma, 2 \rightarrow \epsilon, 3 \rightarrow \delta, 5 \rightarrow \beta, 6 \rightarrow \alpha.$
25. $1 \rightarrow \gamma, 2 \rightarrow \delta, 3 \rightarrow \beta, 4 \rightarrow \epsilon, 6 \rightarrow \alpha.$
26. $1 \rightarrow \gamma, 2 \rightarrow \sigma\tau, 4 \rightarrow \eta, 5 \rightarrow \zeta, 6 \rightarrow \delta,$
 $7 \rightarrow \epsilon, 8 \rightarrow \beta, 9 \rightarrow \theta, 10 \rightarrow \alpha, 11 \rightarrow \iota.$
27. $1 \rightarrow \delta, 2 \rightarrow \alpha, 3 \rightarrow \beta, 5 \rightarrow \epsilon, 6 \rightarrow \gamma.$
28. $1 \rightarrow \beta, 2 \rightarrow \alpha, 3 \rightarrow \gamma, 4 \rightarrow \delta, 6 \rightarrow \epsilon.$
29. $1 \rightarrow \delta, 2 \rightarrow \gamma, 3 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \beta, 6 \rightarrow \epsilon.$
30. $1 \rightarrow \gamma, 2 \rightarrow \epsilon, 3 \rightarrow \beta, 4 \rightarrow \alpha, 6 \rightarrow \delta.$
31. $1 \rightarrow \epsilon, 2 \rightarrow \gamma, 3 \rightarrow \alpha, 4 \rightarrow \beta, 6 \rightarrow \delta.$

